

MASSA

COMMUNICATIE '82

INHOUD NR. 5, JAARGANG 10, 1982

pag. 190

Prof. Dr. J.H.J. van den Heuvel

Machtsverhoudingen in de internationale communicatie

pag. 201

Mrs. C.P. Epskamp

RADIO NEDERLAND TRAINING CENTRE en het Latijns-Amerikaans avontuur
Wat de regionale radio voor ontwikkeling kan betekenen

pag. 208

Prof. Dr. E.F. Einsiedel

Agenda-setting and information gaps

pag. 214

Prof. Dr. L. Boone

De communicatiekloven

pag. 227

Boekbesprekingen

MASSA

COMMUNICATIE '82

uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

Onder redactie van:

drs. W.J.M. Asselbergs, prof. dr. E. de Bens, prof. dr. J.J. van Cuilenburg,
prof. dr. G. Fauconnier, drs. P.M. Hendriksen *, prof. dr. J.H.J. van den Heuvel *,
drs. H.J. Smets, prof. dr. J.G. Stappers *, drs. J. Wieten, drs. C.M.J. van Woerkum

* leden kernredactie

Sekretariaat:

C.F.A. Crone

Postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372

Auteurs die kopij willen toezenden wordt verzocht vooraf contact met het sekretariaat op te nemen.

Administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv

Bredaseweg 61 5038 NA Tilburg, tel. 013-425050, giro 1085553

Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te richten aan dit adres.

Abonnementen:

gewoon abonnement	: f 62,50
buitenland	: f 82,50
studentenabonnement	: f 42,50
los nummer	: f 13,50
dubbelnummer	: f 25,00

Advertenties:

prijzen: 1/1 pag.: f 300,—; 1/2 pag. f 165,—; drukspiegel 12,9 x 19 cm
korting bij herhaalde plaatsing

Hans van den Heuvel

Machtsverhoudingen in de internationale communicatie *)

Inleiding

We staan aan de vooravond van het internationale Jaar van de Communicatie. De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties heeft 1983 uitgeroepen tot het Wereldcommunicatiejaar. Het doel hiervan is de aandacht te richten op "the development of communications infrastructures", vooral "to increase the scope and effectiveness of communications as a force for economic, cultural and social development".¹⁾ Het gaat speciaal over het thema van de verdere uitbouw van het communicatienetwerk in de ontwikkelingslanden en de bijdrage die de massamedia van die landen aan de economische, culturele en sociale ontplooiing van de samenleving kunnen leveren. Communicatie in dienst van de samenlevingsopbouw, zouden we kunnen zeggen.

Het Wereldcommunicatiejaar markeert een zeer bewogen internationale gedachtenwisseling over wat bekend staat als de vrije informatiestroom, de "free flow of information". Jarenlang heeft dit vraagstuk de gemoederen van de Unesco en de bij haar aangesloten landen bezig gehouden. Vanuit ons land werd aan die internationale discussie een sterke impuls gegeven, toen in september 1977 in het Amsterdamse Tropeninstituut een symposium werd gehouden over de positie van de Derde Wereld in de internationale nieuwsvoorziening.²⁾ Vooral de hoog opgelopen emoties die zich tijdens dit symposium uitten en die nog lang daarna in onze media bleven naklinken, hebben de aandacht voor het internationale communicatie-

bestel in sterke mate bevorderd.³⁾ Die levendige belangstelling ging overigens gepaard met een aantal hardnekkige misverstanden dat de geesten verdeeld hield. De standpunten die tegenover elkaar stonden hebben in feite betrekking op twee verschillende terreinen. Het ene standpunt richt zich op het beginsel van de "free flow of information" en het andere op de praktijk zelf van de internationale communicatie.

Het vraagstuk van de "free flow of information" is ons eigenlijk wel bekend. Een van de grondbeginselen van onze democratische rechtsstaat is het recht van iedereen zich te informeren en zijn opinie te vormen of te toetsen over alle zaken die voor hem als staatsburger van belang zijn of kunnen zijn. Voorwaarde daartoe is dat informatie op grote schaal – publiekelijk zouden we kunnen zeggen – beschikbaar is. Voor die publieke informatievoorziening in onze democratische rechtsstaat zijn de massamedia van wezenlijk belang. Het beginsel van de vrijheid van meningsuiting houdt in dat de overheid zich niet met de inhoud van de massamedia inlaat. Dit noemt men de zogenaamde afweerfunctie. Sinds de tweede helft van de jaren zestig wint het idee veld dat de overheid actief moet optreden om de vrijheid van meningsuiting te beschermen. Deze ontwikkeling maakt deel uit van een veel bredere stroming die de overheid een beschermende functie toekent om de in de Grondwet vastgelegde individuele vrijheidsrechten te waarborgen, zoals bijvoorbeeld het recht op leven en het recht op vrijheid van de persoon, die de overheid de plicht opleggen te trachten de mens te vrijwaren van doodslag en vrijheidsberoving door zijn medemens. Er is nog een ander gezichtspunt van waaruit tot een actief overheidsoptreden op het terrein van de vrije meningsuiting geconcludeerd kan worden. Dat gezichtspunt heeft betrekking op de moderne verzorgingsstaat die de bur-

* Deze tekst maakt deel uit van een rede die de auteur op 9 september 1982 uitsprak bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de geschiedenis van beleid en bestuur aan de subfaculteit der Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam. De volledige tekst van de rede is onder dezelfde titel verschenen bij uitgeverij Gianotten in Tilburg.

gers een redelijk bestaan garandeert. Het programma van sociale voorzieningen is geen vrijblijvende paternalistische liefdadigheid, maar een geheel van wettelijk vastgelegde aanspraken. De sociale rechtsstaat, aldus Van Doorn, is de opvolger van de liberale rechtsstaat: terwijl de oude klassieke vrijheidsrechten bescherming boden tegen de overheid, waarborgen de moderne sociale grondrechten juist bescherming door de overheid.⁴⁾ De klassieke vrijheidsrechten zijn aanvankelijk bedoeld geweest als een constitutionele bescherming van de menselijke, individuele vrijheid tegenover de politieke machtsstructuur van de staat. Die vrijheid wordt nu echter evenzeer, zo niet meer, bedreigd door de toenemende maatschappelijke, in het bijzonder sociaal-economische, machtsvorming. Vandaar dat er naast de klassieke vrijheid van meningsuiting een maatschappelijke of institutionele vrijheid van meningsuiting is ontstaan. Bij deze vrijheid is niet in de eerste plaats zozeer de individuele vrijheid in het geding als wel de onmisbare maatschappelijke functie die een vrije informatiestroom en een vrije discussie in een democratische samenleving vervullen. Hieruit kan een zorgplicht van de overheid worden afgeleid om zodanige regels, voorwaarden en voorzieningen te scheppen dat de pluriformiteit van de informatievoorziening gewaarborgd en concentratie van aanbieders (monopolievorming) voorkomen of tegengegaan worden. Deze gedachte is echter nog niet algemeen aanvaard. In de kritiek er op spelen ideologische motieven en normatieve opvattingen over gelijkheid, vrijheid en sociale rechtvaardigheid een rol. Zo zijn de meningen over financiële overheidssteun aan de pers en over toetsing van fusies in het perswezen nog steeds verdeeld, ook al functioneert het Bedrijfsfonds voor de pers nu al acht jaar en hebben elkaar opvolgende kabinetten in ons land het verdwijnen van kranten een aantasting van de persvrijheid genoemd. De Meij wijt deze discrepantie terecht aan conflicterende belangen die hierbij in het geding zijn.

"Subsidie aan een verliesgevende krant en verbod van samenvoeging van twee kranten zal voor de lezers een positieve maatregel zijn, maar de concurrent van het verliesgevende blad ziet mogelijk zijn positie bedreigd door de subsidie aan het blad in moeilijkheden en een fusieverbod brengt wellicht twee ondernemingen in de problemen".⁵⁾

De internationale informatievoorziening

Ook in de internationale openbare informatievoorziening, die met het begrip "free flow of information" wordt aangeduid, zien we de ontwikkeling, die ik in het voorgaande heb geschetst, weerspiegeld. Het recht van de communicator om waar dan ook van gouvernementele inmenging gevrijwaard te blijven stond een staat in de internationale informatievoorziening centraal.⁶⁾ Elk land heeft dus het recht op een vrije informatiestroom. Maar ook in de internationale discussie is daarnaast het besef gedrongen dat staatsonthouding alleen nog geen garantie voor een werkelijk vrije informatievoorziening inhoudt, gezien de onevenwichtige situatie in de internationale informatiestroom. Er wordt tegenwoordig dan ook gesproken over informatie-arme en informatie-rijke landen, een situatie die als een bedreiging wordt beschouwd voor de nationale culturele identiteit van de eerstgenoemde categorie van landen. Wat moet men onder de culturele identiteit van een samenleving of de nationale culturele identiteit verstaan? In de nota *Kunst en Kunstbeleid* van de minister van CRM uit 1976 wordt de omschrijving die de Federatie van Kunstenaarsverenigingen van dit begrip heeft gegeven instemmend geciteerd. Ik zou hierbij willen aansluiten door de culturele identiteit van een samenleving te omschrijven als de manier waarop een maatschappij zich oriënteert en organiseert. Dat wil zeggen hoe mensen hun leven inrichten, met elkaar omgaan en communiceren, alsook hun productie en consumptie regelen. Het cultuurpa-

troon geeft een beeld van wonen, werken, denken, zich uiten, zich ontspannen, etc.⁷) Cultuur is niet alleen door traditie bepaald, maar ook een produkt van aanpassing aan en overname van allerlei invloeden van buitenaf, van andere (buitenlandse) culturen. Die invloeden zijn de laatste decennia vooral door technische ontwikkelingen op het gebied van de communicatie, enorm toegenomen. Hieruit valt te verklaren dat vanaf de recente jaren zeventig het bewustzijn doorbrak dat de nationale culturele identiteit onder die wereldwijde invloeden overspoeld dreigt te geraken. Die zorg betreft vooral de ontwikkelingslanden. "A major political development affecting communication in the post-war period", aldus Richstad en Harms, "was the emergence of new nations from colonialism. With political independence came increased concern over full and equal sovereignty of nations, and recognition that "communication imperialism", presented a major threat to national unity, stability, and culture".⁸)

In het begin van de jaren zeventig werd het langzaam maar zeker duidelijk dat de "free flow of information", de vrijheid van meningsuiting op internationale schaal, in feite een eenzijdige internationale informatiestroom van het geïndustrialiseerde Westen – en met name van de Verenigde Staten van Amerika, waar Rusland ver bij in de schaduw blijft – naar de ontwikkelingslanden tot gevolg heeft. Waarom was deze constatering zo belangrijk? Het meest voor de hand liggende antwoord is, zo weten we nu, dat informatie samenhangt met macht: technische, economische en politieke macht. Dit geldt zowel binnen elk land afzonderlijk als tussen landen onderling. Tegelijkertijd is het besef doorgedrongen dat steeds meer macht in handen komt van die landen die hoogontwikkelde mogelijkheden bezitten voor het produceren, opslaan en verspreiden van informatie. De razendsnelle technische ontwikkeling op het gebied van de telecommunicatie, de micro-elektronica en de glasvezeltechniek leidt er toe dat de wereld van de informa-

tievoorziening steeds sterker beheerst wordt door het Westen. Dat is ook het geval met de belangrijkste sector daarvan, de internationale nieuwsvoorziening.

De landen van de Derde Wereld beschikken niet over de financiële middelen, de technische infrastructuur en de kennis om op internationaal niveau op adequate wijze in de nieuwsvoorziening te participeren. Het nieuws over en in de Derde Wereld wordt voornamelijk door westerse persagentschappen, die vanouds sterk op Amerikaanse en Europese media zijn gericht, verspreid. Ook op de inhoud van deze vrij eenzijdige nieuwsstroom bestaat kritiek. De berichtgeving over de ontwikkelingslanden zou een vertekend beeld opleveren, omdat de persbureaus doorgaans met een westerse bril op het nieuws selecteren en vooral losse incidenten doorgeven. Daardoor is de kans dat onjuiste beeldvorming ontstaat of blijft bestaan erg groot.

De dominerende positie die de internationale persbureaus in de verspreiding van nieuws over en naar de ontwikkelingslanden innemen, wordt in het Westen niet zozeer gezien als een gevolg van hun machtsstreven of van het machtsstreven van de samenleving waarin zij opereren, maar vooral toegeschreven aan het ontbreken van een bruikbaar alternatief. Niettemin beschouwen de landen van de Derde Wereld de westerse nieuwsbronnen als buitenstaanders, afkomstig uit een andere cultuur, met andere normen en waarden, vaak ook behept met vooroordelen tegenover die landen, kortom als een vorm van cultureel imperialisme. De nieuwsvoorziening van deze persbureaus achten zij dan ook in strijd met hun politieke, economische en sociale emancipatie. En als we de Londense hoogleraar in de sociologie Jeremy Tunstall mogen geloven dreigt zelfs West-Europa tot een informatie- en mediakolonie te worden gedegradeerd door de overweldigende technische explosie die ons te wachten staat. De Japanse elektronische industrie, IBM en ATT zullen ons dan overspoelen met

hun hardware, terwijl Hollywood de software levert. "If the hardware standards are Japanese-American, the software is heavily American – Hollywood's influence re-born yet again – and most of the values, the ideas, and the policies are American".⁹⁾ Dit brengt ons bij een andere belangrijke sector van de internationale communicatie, de internationale televisiestroom.

De import van televisieprogramma's in West-Europese landen loopt sterk uiteen. Grote landen als Frankrijk, Italië en Engeland importeren slechts tussen de 10% en 15%. Nederland komt daar met 23% bovenuit. Ongeveer de helft van het geïmporteerde materiaal in West-Europa is uit de Verenigde Staten van Amerika afkomstig. En ook al beschikken we niet over cijfers, gesteld kan worden dat in Oost-Europa de Sovjet-Unie een vergelijkbare positie inneemt. Cijfers over het begin van de jaren zeventig wijzen uit dat het grootste gedeelte van de Amerikaanse export van televisieprogramma's – met zo'n 100.000 tot 200.000 programma-uren per jaar de grootste exporteur – naar Latijns-Amerika, het Verre Oosten en Oost-Azië ging. Engeland exporteerde de helft van haar 30.000 uur televisieprogramma's per jaar naar landen van het Britse Gemenebest. Frankrijk stuurde 2/3 van haar televisieproductie naar voormalige Afrikaanse koloniën en een interessant detail hierbij is dat deze voor culturele programma's alleen de rechten behoeften te betalen.¹⁰⁾

Ik schaar mij niet aan de kant van degenen die dit zien als een vorm van media-of cultuurimperialisme, dat dan in het verlengde van het (neo)kolonialisme zou liggen, of als een subsector van het militair-industriële complex. Afgezien van het grove ideologisch gekleurde geschut dat met dit soort termen in stelling wordt gebracht, vormen zij nog geen enkel bewijs voor een overigens moeilijk empirisch te onderzoeken culturele beïnvloeding. Wel kan gesteld worden dat economische en technische ontwikkelingen het industriële karakter van de internationale communicatie in de toekomst alleen maar zullen verster-

ken.

Het is dan ook een belangrijke vraag in hoeverre de technische ontwikkeling op communicatiegebied de ongelijkheid in de internationale informatievoorziening zal versterken en mogelijk nieuwe hinderpalen zal scheppen voor de informatievoorziening van landen die over weinig financiële middelen beschikken en een technische achterstand hebben. Die vraag is van belang nu bijvoorbeeld de satellietomroep, met zijn enorme communicatie-potentieel, door de hoge investeringen in kennis en geld alleen in de Westerse geïndustrialiseerde landen tot ontwikkeling zal komen. Zolang de economische verhoudingen in de wereld en de internationale technische infrastructuur niet veranderen, zal de afhankelijkheidsrelatie van de ontwikkelingslanden waar het hun informatievoorziening en hun media betreft blijven bestaan. Bij deze benadering ga ik er van uit dat de culturele invloed van de internationale informatiestroom niet op zichzelf staat, maar onderdeel is van een breder proces van economische, technische, politieke en culturele afhankelijkheidsrelaties in de wereld.

In de nabije toekomst dreigen de massamedia naar verwachting steeds afhankelijker te worden van het internationale informatienetwerk beheerd door (multinationale) ondernemingen op het gebied van de computertechnologie, de micro-elektronica en de telecommunicatie (satelliet en glasvezel) die het hart van de informatie-industrie gaan vormen. Niet alleen in hun technisch functioneren, maar ook in hun culturele functie als informatieleverancier zullen de media steeds meer in dat netwerk terecht komen. De internationale informatievoorziening moet naar mijn mening dan ook vooral gezien worden in het perspectief van wat de Nieuwe Internationale Economische Orde wordt genoemd. In dit concept gaat het om een samenhangende benadering van problemen als de schaarste aan hulpbronnen, de handel in industrieproducten, de wereldvoedselmarkten en de wereld-industriële investeringen. Als dit gebeurt valt, wat de internationale com-

municatie betreft, de aandacht vooral op vraagstukken als de marktstructuur van vraag en aanbod van informatie, opbrengsten en kosten, prijsstelling, investeringen in de communicatiesector, de eigendom en het beheer van de infrastructuur en de toegang tot databanken met hun technische, economische, wetenschappelijke en financiële informatie.

Ideologische en materiële controverse

In de koude oorlogperiode duidde het begrip "free flow of information" – in die tijd "freedom of information" genoemd, daarbij vrijwel uitsluitend de communicator beogend, terwijl het thans gehanteerde begrip ook de vrijheid van de ontvanger (het publiek) omvat – op de ideologische tegenstelling tussen de drukpersvrijheid in het vrije Westen en de persbreidel in het communistische Oostblok. Sinds kort heeft die vrijheid er een dimensie bij gekregen, namelijk de gelijkheid in de zin van de "free and balanced flow of information". De opvatting dat de internationale informatievoorziening niet alleen vrij, maar ook een zeker evenwicht moet vertonen, komt voort – ik wees daar al eerder op – uit het besef dat afwezigheid van overheidsinmenging nog geen garantie schept voor feitelijke vrijheid. Vrijheid in de internationale informatievoorziening bestaat pas werkelijk als de deelnemers aan dat verkeer een gelijkwaardige positie ten opzichte van elkaar innemen. De feitelijke informatiestroom, hoe vrij die ook is, kan zelfs ongelijkheid tussen landen van de wereld, ongelijkheid tussen de "information haves" en de "information have nots", bevorderen of in stand houden.

Volgens de Amerikaanse econoom Herbert Schiller kon de "free flow"-doctrine zonder veel verzet door de Verenigde Naties en de Unesco worden overgenomen wegens de dominerende positie van de Verenigde Staten in deze organisaties en de starre houding van de Sovjet Unie.¹¹⁾ Het is dan ook niet

toevallig, dat na de koude oorlog en door de opkomst van de nieuwe, zogenaamd ongebonden (Derde Wereld)landen in de Verenigde Naties en de Unesco de "free flow" ter discussie werd gesteld. Daarmee ontstond naast een ideologische (Oost-West) tegenstelling ook een materiële (Noord-Zuid) controverse.

Deze verandering in optiek kwam tien jaar geleden naar voren toen de Algemene Conferentie van de Unesco de oprichting van nationale persagentschappen in de Derde Wereld aanmerkte als een middel om tot meer uitwisseling van nieuws tussen de ontwikkelingslanden onderling te komen en om de stroom van hun nieuws naar de rest van de wereld te doen toenemen. Op de volgende Algemene Conferentie – deze wordt om de twee jaar gehouden – besloot de Unesco de bevordering van een vrije en evenwichtige informatievoorziening tot haar doelstellingen te rekenen. In 1976 kreeg de Algemene Conferentie een ontwerpverklaring voorgelegd die in haar oorspronkelijke versie door de Sovjet Unie was ingediend en waarin gepleit werd voor het inzetten van de massamedia voor de versterking van de vrede, de internationale verstandhouding en ter bestrijding van oorlogspropaganda, racisme en apartheid.¹²⁾ Nu klinken deze doelstellingen wel ethisch, maar wanneer, zoals in het ontwerp gebeurde, de staat voor het bereiken er van verantwoordelijk gesteld wordt ("States are responsible for the activities in the international sphere of all media under their jurisdiction") dan is het middel beslist even erg als de kwaal het bestrijden waard.

Terwijl voor de Oostbloklanden deze ontwerp-verklaring in de lijn van hun politiek lag – de massamedia zijn daar immers een instrument in handen van de politieke macht – wees het Westen haar bij voorbaat af, omdat zij in strijd was met de uitingsvrijheid. In het algemeen namen de ontwikkelingslanden een tussenpositie in. Zij toonden zich voorstander van de doelstellingen van de verklaring, maar waren in meerderheid met de staatsverantwoordelijkheid,

tenminste zoals die werd voorgesteld, niet gelukkig. Het gevolg was dat het ontwerp niet in behandeling werd genomen.

Tijdens de twintigste Algemene Conferentie, die in 1978 werd gehouden, werd uiteindelijk met algemene stemmen een verklaring aanvaard over "Fundamentele beginselen met betrekking tot de bijdrage van de massamedia ter versterking van de vrede en het internationale begrip, de bevordering van de mensenrechten en het tegengaan van racisme, apartheid en oorlogspropaganda".¹³⁾ De aanvaarding betekende in de eerste plaats een erkenning van het feit dat vele landen een ongelijke positie in het wereldverkeer van de communicatie innemen en dat er een ongelijke verdeling van de communicatiemiddelen is. In de preambule van de verklaring wordt gesproken over het streven naar een "new, more just and more effective world information and communication order", waarmee een veel omvattender strijd, namelijk het vestigen van een nieuwe internationale informatie orde, wordt ingeluid.¹⁴⁾ De verklaring betekent vervolgens een doorbreking van de gedachte – overigens een langdurige controverser tussen Oost en West – dat de massamedia wanneer zij maar vrij van overheidsinmenging zijn, vanzelf een neutrale of positieve factor in de wereldsamenleving vormen. Vandaar de erkenning van de bijdrage – de verklaring spreekt niet over "het gebruik van de massamedia" – die de massamedia aan de belangrijkste doeleinden van onze wereldsamenleving kunnen leveren, namelijk vrede en veiligheid voor landen en volken en respect voor iedereen. In de derde plaats tenslotte ligt in het verlengde van het voorgaande de principiële erkenning dat de regeringen geen verantwoordelijkheid dragen voor en zeggenschap kunnen hebben over de massamedia, of die nu wel of niet binnen hun rechtsgebied opereren. De media hebben in de uitoefening van hun functie hun eigen, niet overdraagbare, verantwoordelijkheid. Daarmee is erkend dat de informatievrijheid tot de

mensenrechten behoort en geen instrument is in handen van de staat.

De achtergrond van het feit dat de Westerse en andere geïndustrialiseerde landen (o.a. Japan en Australië) een verklaring over de massamedia niet uit de weg hebben kunnen gaan is de toegenomen macht van de ontwikkelingslanden, waar de Sovjet Unie op heeft ingespeeld. De meeste ontwikkelingslanden en het Oostblok vonden elkaar in hun kritiek op de grote Westerse persagenschappen, die in de nieuwstroom over de wereld een zodanig overwicht hebben dat de Sovjet Unie spreekt over "informatie-imperialisme".¹⁵⁾ Die landen steunden elkaar ook in de gedachte dat de overheid verantwoordelijkheid draagt voor de wijze waarop de massamedia hun taak vervullen, zij het ieder om andere motieven: de communistische landen om de macht van de vrije pers in te dammen en de ontwikkelingslanden om de media in te zetten voor de opbouw van hun land, als verlengstuk van de overheid om uiteenlopende doeleinden te dienen: van het bestrijden van het analfabetisme tot het waarborgen van de politieke stabiliteit. Het Westen wil daar niet over praten, omdat het beginsel van de persvrijheid overheidsinmenging niet toestaat.

Volledigheidshalve moet gezegd worden dat de waarde van de Unesco-verklaring in de praktijk overigens gering is. De democratisch geregeerde landen hebben er in feite geen boodschap aan, al zien zij het wel als hun taak er op te letten dat de verklaring op geen enkele wijze zou kunnen worden uitgelegd als een goedkeuring om de persvrijheid in te perken, staatstoezicht of censuur te legitimeren of het werk van buitenlandse journalisten te controleren of onmogelijk te maken. Aan de andere kant belet een verklaring als deze autoritair geregeerde landen geenszins op de een of andere manier toezicht op de massamedia uit te oefenen. Geen mens kan de naleving van deze verklaring afdwingen. Het belang er van gaat dan ook grotendeels aan de "free flow of information" voorbij. Belangrijker is echter de noodzaak die zij oproept de

ongelijkheid in de internationale communicatie te bestrijden. Dat is een zaak die alleen langs materiële en dus niet langs normatieve weg opgelost kan worden.

Fonds voor de ontwikkeling van de communicatie-infrastructuur

Het is van groot belang dat de ideologische tegenstelling tussen Oost en West in dit opzicht beantwoord is met de bereidheid van geïndustrialiseerde landen – waaronder Nederland – met hun financiële steun de materiële communicatie-achterstand van de Derde Wereld te helpen opheffen. Deze bereidheid heeft concreet gestalte gekregen in de instelling van het Internationaal Programma voor Communicatie-ontwikkeling. Dit geschiedde tijdens de eenentwintigste Algemene Conferentie die in 1980 in Belgrado werd gehouden. Uit dit Unesco-fonds wordt de ontwikkeling van de communicatieinfrastructuur in de Derde Wereld gefinancierd.

In feite betekent de instelling van dit fonds niet dat er een geheel nieuwe koers is ingeslagen. Tot nu toe werd op het terrein van de communicatie bilateraal en multilateraal al hulp aan de ontwikkelingslanden gegeven in de vorm van financiering van technische installaties (zoals radio- en televisiestations en rijdende drukkerijen voor het platteland), het beschikbaar stellen van bedrijfsdeskundigen en deskundig advies bij planning en beleid en de opleiding van journalisten, programmamakers, producers en technici uit de Derde Wereld. In ons land is de Wereldomroep op laatstgenoemd gebied met financiële steun van Ontwikkelingssamenwerking actief. Ook onder auspiciën van de Unesco werden al projecten in verschillende delen van de wereld uitgevoerd. Via het Internationaal Programma krijgen de lidstaten van de Unesco in de toekomst wel een rechtstreekse zeggenschap in de keuze van de uit te voeren ontwikkelingsprojecten en op de controle op de uitvoering daarvan. Het Programma ressorteert namelijk niet rechtstreeks onder de Unesco, maar

onder een Intergouvernementele Raad van lidstaten die uiteindelijk de verantwoordelijkheid draagt. Het wantrouwen dat het Westen jegens de Unesco is gaan koesteren is daar niet vreemd aan. Het is overigens de vraag of het Programma ook werkelijk van de grond komt. De financiële deelname van de regeringen is vooralsnog gering. Er is nog geen sprake van genereuze gebaren. Kennelijk zijn sommige industrielanden huiverig om bijdragen toe te zeggen zonder te weten waaraan deze worden besteed. Een aantal geïndustrialiseerde landen (de Verenigde Staten, Japan en Duitsland voorop) legt namelijk steeds meer de nadruk op de betekenis van bilaterale samenwerking en de rol die het bedrijfsleven daarin moet kunnen spelen. De industrielanden zouden eigenlijk niets voelen voor de multilaterale aanpak van de communicatie-achterstand, omdat zij de eigen industrie willen bevoordelen.

Besloten is nu dat geen enkele vorm van bijdragen aan het Internationaal Programma is uitgesloten. Daarmee is in feite, aldus Klaver, de deur naar de inbreng van bilaterale projecten in het Programma – en daarmee naar die van bevoordeling van de eigen industrie – wijd opengezet.¹⁶⁾

Een ander belangrijk onderwerp op deze Algemene Conferentie vormde het rapport van de Internationale Commissie voor de bestudering van communicatieproblemen, kortweg het MacBride-rapport, genoemd naar de voorzitter van deze commissie, de Ier Sean MacBride.¹⁷⁾ Het is niet mijn bedoeling hier het even omvangrijke en belangwekkende als omstreden rapport van deze commissie te behandelen. De verschillende, vaak ideologisch tegen-gestelde, invloeden en standpunten die er door de heterogene Oost-West/Noord-Zuid samenstelling van deze commissie in terug te vinden zijn, zouden een afzonderlijke bespreking rechtvaardigen. De titel van het rapport, "Many voices, one world", dekt dus de inhoud ook in dit opzicht volledig.¹⁸⁾ Evenmin is het mijn bedoeling de behandeling van dit rapport in de Alge-

mene Conferentie in Belgrado te analyseren, hoe interessant op zichzelf dit ook zou zijn, omdat immers ook daar de standpunten van de verschillende landen genuanceerd uitvielen, naar gelang hun positie in de wereld. Het MacBride-rapport geeft ons wel de gelegenheid het beleid van de Nederlandse regering nader te bezien, omdat de inhoud van dat rapport mede bij de voorbereiding van dat beleid betrokken is.

Ontwikkelingshulp en communicatiebeleid

In het voorgaande heb ik opgemerkt dat de Unesco-verklaring over de massamedia voor de persvrijheid in ons land geen enkele betekenis heeft. Zij voegt er niets wezenlijks aan toe, noch doet zij er iets aan af. Wij hebben en behouden de vrijheid van meningsuiting en meningsvorming zoals die via onze massamedia gestalte krijgt, elke dag opnieuw, welke internationale verklaring ook wordt aangenomen. Met andere democratisch geregeerde landen hebben wij in dit opzicht een onlosmakelijke traditie achter ons.

Het is niet toevallig dat de eerste principiële pleidooien voor de vrijheid van drukpers kwamen uit een land met een parlementair-democratische traditie, Engeland. In 1644 al hield John Milton een hartstochtelijk betoog voor de afschaffing van de censuur, waarbij hij als belangrijkste argument naar voren bracht dat via een proces van botsende opinies de waarheid automatisch naar boven komt, een redenering – aldus merkt De Meij terecht op ¹⁹⁾ – die tot in onze dagen het kernargument voor de vrijheid van drukpers is gebleven.

In de achttiende eeuw fungeerde ons land als voorbeeld voor andere landen door de grote publikatievrijheid die hier in de zeventiende en achttiende eeuw bestond. Nergens ter wereld, schrijven Schneider en Hemels, "was het mogelijk zo vrij en zo gemakkelijk gedachten en denkbeelden aan de drukpers toe te vertrouwen als juist in de Republiek, het bijna klassieke land van de vrijheid".²⁰⁾ De Republiek miste een krachtig cen-

traal regeringsorgaan en bijgevolg ontbrak de dwingende macht om censuur toe te passen. De Nederlandse krantenuitgevers konden zich hier veel meer veroorloven dan elders, want de beperkende maatregelen en verbodsbepalingen, die de Staten-Generaal en de Staten der Provinciën – bij herhaling overigens – uitvaardigden, bleven vrijwel een dode letter. In dit klimaat ontwikkelde de Republiek zich tot het belangrijkste krantencentrum van Europa met een relatief hoog peil van nieuwsvoorziening. Kon van echte censuur geen sprake zijn, laat staan van enig begrip bij de overheid om de pers aan haar plannen dienstbaar te maken, de bemoeiingen van de overheid stonden soms een vrije ontwikkeling van de pers toch wel in de weg. De objectiviteit gebiedt dan ook te zeggen dat de ontwikkeling van de persvrijheid en het denken daarover hier en elders niet zonder tegenstellingen en schokken zijn verlopen.

Zo wilde dezelfde John Milton, die ik straks ten tonele voerde, geen uitingsvrijheid voor katholieken toestaan en trad hij zelf enige tijd als censor op van zogenaamde "newsbooks", een soort kranten. In dat zelfde Engeland werd gedurende de gehele achttiende eeuw streng opgetreden tegen kritische publicaties op het politieke vlak. Bekend is ook dat zowel in dat land als bij ons de pers ook in het materiële vlak werd dwars gezeten door de speciale belasting op kranten, het zogenaamde dagbladzegel, die eerst na het midden van de vorige eeuw werd afgeschaft. En hoezeer heeft bij ons niet de Radio Omroep Controle Commissie in de jaren dertig de programma's van de omroeporganisaties woord voor woord nagelopen om ze voor uitzending te zuiveren van ongerechtigheden die de veiligheid van de staat, de openbare orde of de goede zeden konden aantasten. Eerst in 1978 kreeg de omroep, toen het laatste restje (repressief) toezicht van de overheid (anders dan via het Openbaar Ministerie en de rechter) op de inhoud van radio- en televisieprogramma's werd afgeschaft, een volwaardige plaats naast de pers ("behoudens ie-

ders verantwoordelijkheid volgens de wet"). Het tweede lid van art. 1.7 van de nieuwe Grondwet duidt nog op deze evolutie door uitdrukkelijk te bepalen dat er geen voorafgaand toezicht op de inhoud van een radio- of televisie-uitzending is.

Besluit

De conclusie die wij hieruit in de eerste plaats kunnen trekken is dat onze vrijheid van meningsuiting de vrucht is van een langdurig historisch proces. Het is geenszins zo, dat die vrijheid in onze westerse wereld in alle situaties een vaststaand en absoluut karakter heeft waarop geen inbreuk mogelijk is. De lange weg die wij gegaan zijn, kan door andere landen niet in slechts enkele jaren worden afgelegd, vooral ook niet omdat de economische emancipatie van de ontwikkelingslanden, een onmisbare voorwaarde voor de bevordering van de rechten van de mens, nog lang niet voltooid is. Het is van belang te onderkennen dat de ontwikkeling van de westerse persvrijheid ons heeft geleerd dat die slechts gedijt in landen met een zekere economische en politieke stabiliteit. De uitingsvrijheid vormt met alle andere mensenrechten de grondslag van de parlementair-democratische staatsordening, waarin de mensen kunnen deelnemen aan het bepalen van het overheidsbeleid.²¹⁾ En ook de democratie is een verworvenheid die een lang proces van geestelijke rijping vergt.

Het probleem van de internationale informatievrijheid moet dan ook niet eenzijdig benaderd worden vanuit de persvrijheid in klassieke zin. Er moet evenzeer acht geslagen worden enerzijds op het recht van de internationale samenleving op een veelzijdige mondiale informatievoorziening en het recht van de verschillende volken op hun aandeel daarin en anderzijds op het recht van de Derde Wereld-landen op hun politieke en culturele zelfbeschikking en de eigen verantwoordelijkheid die de massamedia krachtens hun aard en functie in de ontwikkeling van individuen en landen hebben.

In dit licht en onder erkenning van het feit dat de internationale communicatiestroom ongelijk en eenzijdig is, moeten we de internationale vrijheid van meningsuiting verdedigen. We mogen er op geen enkele manier mee instemmen dat de internationale informatievoorziening onder controle of toezicht van de overheid of van welke andere autoriteit dan ook plaatsvindt of dat zij aan ethische codes, voorwaarden of maatstaven die haar wezensvreemd zijn, onderworpen wordt.

De tweede conclusie is dat het probleem van de internationale informatievoorziening niet anders dan via een tweesporenbeleid benaderd kan worden: normatief, als onderdeel van het mensenrechtenbeleid dat de eerder genoemde mondiale vrijheid van informatievoorziening dient te bevorderen en anderzijds materieel door het financieel steunen van de verdere uitbouw van de communicatie-infrastructuur in ontwikkelingslanden. De nota van de Nederlandse regering over de rechten van de mens in het buitenlands beleid geeft hiervoor ook het perspectief door te wijzen op het onverbrekelijk verband tussen het mensenrechtenbeleid en het ontwikkelingsbeleid, "omdat dit laatste gericht is op het scheppen van basisvoorwaarden voor de ontplooiing van de mensen in de Derde Wereld, zowel in materieel als in geestelijk opzicht".²²⁾ Sta mij toe dat ik tot besluit en naar goed Nederlands gebruik een moraliserende toon aansla door er op te wijzen dat wij in onze eigen samenleving de overheidsbemoeding met de inhoud van de massamedia in de loop van de tijd steeds verder hebben weten terug te dringen. De institutionele persvrijheid is bij ons geëvolueerd naar een systeem van regulering van het mediabestel waarin materiële voorzieningen centraal staan. Dit voorwaardenbeleid wordt gedragen door de waarden en normen die wij in onze samenleving en in onze cultuur aanhangen, willen bevorderen of saveuren. Maar die waarden en normen zijn – ook al denken we dat wel eens – niet overall dezelfde, omdat de vele nationale samenlevingen onderling zo vaak

verschillen in historische ontwikkeling, in welvaart, tradities, cultuur, maatschappelijke ordening en ideologie. De internationale informatievoorziening raakt ons direct en dat verstrekt ons de legitimatie om op het mondiale vlak onze principes van de uitingsvrijheid te verdedigen en tot overeenstemming te komen over de rechten en plichten van

de daarbij betrokken instanties en personen. Maar die bemoeienis houdt bij de grenzen van andere landen op, ook en vooral bij die van de ontwikkelingslanden. Onze westerse idealen als exportartikel gebruiken zou getuigen van een arrogantie die een ouderwetse missionaris nog zou kunnen doen blozen.

NOTEN

1. Resolutie A/RES/36/40 over het Wereldcommunicatiejaar (op 19 november 1981 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aangenomen) en "Guide to World Communications Year", gepubliceerd in *Telecommunication Journal*, vol. 49, nr. 1/1982, blz. 12-22. Zie ook *Intermedia*, jrg. 10, nr. 1 (jan. 1982), blz. 7.
2. Het thema luide officieel "International Communications and Third World Participation". Het symposium werd, met financiële steun van de Nederlandse regering, georganiseerd door het in Mexico-City gevestigde Instituto Latinoamericano de Estudios Transnacionales (ILET).
3. Reeds eerder had de Unesco aandacht aan het thema van de "free flow of information" geschonken, namelijk tijdens de 19e Algemene Conferentie die eind 1976 in Nairobi (Kenya) werd gehouden. Daarna gebeurde dat uitvoeriger tijdens de 20e (1978 in Parijs) en de 21e Algemene Conferentie (1980 in Belgrado).
4. J.A.A. van Doorn, De verzorgingsmaatschappij in de praktijk, in J.A.A. van Doorn en C. Schuyt, *De stagenerende verzorgingsstaat*, Boom, Meppel 1979, blz. 19.
5. J.M. de Meij, *Overheid en uitingsvrijheid*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1982, blz. 96. Deze visie werd recentelijk nog eens verwoord in de "Declaration on the freedom of expression and information" die op 29 april 1982 door het Comité van Ministers van de Raad van Europa werd aangenomen.
6. De term "free flow of information" is een equivalent van het begrip "freedom of information" en is afkomstig uit de Verenigde Staten waar deze aanvankelijk gebruikt werd als slogan tegen de kartelafspraken tussen de grote nieuwsagentschappen. Ook werd de "freedom of information" gebruikt in de zin van vrije nieuwsgaring als ideologisch wapen tegen het communisme. Zie H. Vriezen, *The MacBride Report; verslag van het colloquium over het rapport van de internationale commissie voor de studie van communicatieproblemen*, hoofdstuk IV, "Samenvatting inleiding mr. J.M. de Meij", Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1981, blz. 35-36.
7. Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, *Nota Kunst en Kunstbeleid*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1975-1976, nr. 13 981 (juli 1976), blz. 8.
8. J. Richstad en L.S. Harms, "News and the right to communicate", in A. van der Meiden (red.), *Ethics and mass communication*, State University of Utrecht, Utrecht 1980, blz. 65.
9. J. Tunstall, "A West European media superpower?", in *Masscommunicatie*, jrg. 10, nr. 4, blz. 140.
10. L. Heinsman, *De culturele betekenis van de instroom van buitenlandse televisieprogramma's in Nederland*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1982, blz. 15; Hifzi Topuz, "De markt der televisieprogramma's", in *Unesco Koerier*, nr. 52 (mei 1977), blz. 16-17.
11. Herbert Schiller, *Communication and cultural domination*, White Plains, New York 1976. Zie ook L. Heinsman, op.cit., blz. 10.
12. "Draft declaration on fundamental principles governing the use of the mass media in strengthening peace and international understanding and in combating war propaganda, racism and apartheid", gepubliceerd in H. van den Heuvel, *Problemen van internationale communicatie; verslag van het colloquium dat de Nationale Unesco Commissie op 18 en 19 mei 1978 in Noordwijkerhout organiseerde*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1979, bijlage 1, blz. 71-75.
13. "Declaration on fundamental principles concerning the contribution of the mass media to strengthen peace and international understanding, to the promotion of human rights and to counter racialism, apartheid and incitement to war", 22 november 1978, gepubliceerd in H. van den Heuvel, op.cit., blz. 95-100.
14. F. Klaver, "Gevecht om media-declaratie is slechts de eerste ronde", in *NRC Handelsblad*, 21 dec. 1978. De Montigny Marchand, "The impact of information technology on international relations, in *Intermedia*, vol. 9, nr. 6 (nov. 1981), blz. 12-15. Tijdens de 21e Algemene Conferentie van de Unesco, die in het najaar van 1980 werd gehouden, werd een voorstel aangenomen waarin de directeur-generaal van deze organisatie werd uitgenodigd een onderzoek in te stellen naar de uitgangspunten voor een Nieuwe Wereldorde voor Informatie en Communicatie en naar de mogelijkheid en wenselijkheid een dergelijke studie aan de basis van een declaratie hierover te leggen. Het is de bedoeling dat tijdens de volgende Algemene Conferentie, die niet dit jaar maar in afwijking van de gevolgd cyclus eerst in 1983 en dan telkens weer om de twee jaar zal worden gehouden, hierover gerapporteerd zal worden.
15. "Londen wil uitstel van persverklaring", *Trouw*, 31 okt. 1978.

16. F. Klaver, "Communicatiehulp in Unesco: programma start aarzelend", in *De Dagbladders*, nr. 3, maart 1982, blz. 23-26.
Zie over de achtergronden van het Internationaal Programma de brief van de ministers voor Ontwikkelings-samenwerking en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 20 juni 1980, Tweede Kamer, zitting 1979-1980, 15 800, hoofdstuk V, nr. 119; H. van Veen en C. Tonnaer, "Het grote wantrouwen", in *Onze Wereld*, april 1982, blz. 20-23.
17. MacBride was een van de oprichters van Amnesty International, voormalig minister van Buitenlandse Zaken van zijn land en winnaar van zowel de Leninprijs als de Nobelprijs voor de vrede. De overige leden van deze Unesco-commissie waren afkomstig uit Canada, Chili, Columbia, Egypte, Frankrijk, India, Indonesië, Japan, Joegoslavië, Nederland, Nigeria, Sovjet Unie, Tunesië, Verenigde Staten van Amerika, Zaire, allen deskundigen op het gebied van informatie, communicatie of ontwikkelingssamenwerking.
18. International Commission for the Study of Communication Problems, *Many voices, one world. Towards a new more just and more efficient world information and communication order*, Kogan Page, London/Unipub, New York/Unesco, Parijs 1980.
19. J.M. de Meij, op.cit., blz. 8.
20. M. Schneider en J. Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978*, Het Wereldvenster, Baarn 1979⁴, blz. 56.
21. Minister van Buitenlandse Zaken en minister van Ontwikkelingssamenwerking, *De rechten van de mens in het buitenlands beleid*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1978-1979, 15 571, nrs. 1-2, mei 1979, blz. 5.
22. A.v., blz. 7. Zie ook de toespraak van de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk tot de Algemene Conferentie van de Unesco op 31 oktober 1978, in H. van den Heuvel, op.cit., bijl. 11; brief van de ministers van Buitenlandse Zaken en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de conclusies en aanbevelingen in het Rapport MacBride, 26 juni 1980, Tweede Kamer, zitting 1979-1980, 15 571, nr. 23, blz. 5

Kees Epskamp

Radio Nederland Training Centre en het Latijns-Amerikaans avontuur

Wat de regionale radio voor ontwikkeling kan betekenen

In de voormalige koloniale stad Riobamba in Ecuador bestaat nog steeds de scheiding tussen inheems en Spaans cultuurgeaffilieerden. De plaats van de landheren is ingenomen door agrarische bedrijven, financiers en handelaren en de middenklasse van ambtenaren breidt zich nog steeds uit. De functies zijn veranderd maar de structurele verhoudingen leven voort. Er bestaat in Riobamba een groeiende marginale groep inheemsen die professioneel niet te benoemen is, en die lijdt onder elke economische fluctuatie. Vanuit de volksorganisaties, die door een progressieve R.K. kerk gesteund worden, ontstaat er echter een groeiende vraag naar onderwijs op allerlei terreinen, niet alleen voor kinderen maar ook voor volwassenen. Dit buitenschools- en volwassenenonderwijs wordt de regio geboden door Escuelas Radiofónicas Populares de Ecuador (E.R.P.E.) dat vanuit Nederland gesteund wordt door Radio Nederland Training Centre (R.N.T.C.) in Hilversum.

De provincie Chimborazo met haar hoofdstad Riobamba, waar E.R.P.E. gevestigd is, ligt centraal in het Ecuadoriaanse hoogland, de 'sierra'. Het merendeel van de bevolking in de provincie bestaat uit Quichua sprekende inheemse groeperingen. De boeren kennen, behalve op dorpsniveau, nog geen sterke organisatie. Binnen de gemeenschappen verzanden de basisorganisaties nog vaak in traditionele machtsverhoudingen. Hun politieke eisen zijn even verdeeld als hun politieke organisatie. Wel nemen de boerenorganisaties zienderogen toe, maar met een verscheidenheid aan ideologische achtergronden. Buiten het dorp voelt men zich op ethnisch en cultureel gebied

achtergesteld. De provincie Chimborazo heeft de algemene kenmerken van een verarmd agrarisch gebied. Percentueel zijn de cijfers van analfabetisme en kindersterfte erg hoog. De emigratie van het platteland neemt fors toe. Behalve een cementfabriek is er weinig industrie in Riobamba. De stad biedt onvoldoende arbeidsplaatsen om het toenemend aanbod van ongeschoolde arbeiders op te vangen. Om in leven te blijven verhuren boeren zich regelmatig als landarbeiders. De jongere boeren trekken weg en worden van agrarische dagloner tot ongeschoolde industrie-arbeider in de kuststreek.

De census in 1979 toonde aan dat 40% van het land in Chimborazo in handen is van slechts enkele families, terwijl 33.000 boerenfamilies minder dan 5 hectaren bezitten van de meest onvruchtbare grond. Zonder technische uitrusting of kredieten is het platteland wel gedoemd te verpauperen. De agrarische hervorming en landverdeling heeft in dit gebied weinig om het lijf gehad. Door tegenwerking van de grootgrondbezitters kreeg de wetgeving in dit gebied geen voeten in aarde.

Analfabetisme, onvoldoende scholing en onderontwikkeling deden de boeren pas in de 70er jaren opstaan voor hun grondrechten. Door druk vanuit een progressieve kerk moest de regering in deze provincie wel iets aan de ontwikkeling van Chimborazo gaan doen. Pas in 1973 begon men druk uit te oefenen op het Instituut voor Agrarische Hervorming (IERAC) om tot een betere landverdeling en tot een iets rechtvaardiger agrarische ontwikkeling te komen. Hulp, vanuit de staat geboden, kwam echter in eerste instantie slechts een kleine groep boeren ten goede.

Van de totale bevolking van Ecuador is

21,8% analfabeet, waarvan 8,8% mannen en 13,9% vrouwen. Van deze 21,8% leeft er 17,4% op het platteland en 4,4% in de steden. De meerderheid der analfabeten treft men aan onder de economisch actieve bevolking. Het zijn met name de provincies in het hoogland, zoals Chimborazo, Cotopaxi, Bolivar en Tungurahua, waar men de hoogste percentages analfabeten aantreft. Chimborazo komt van alle provincies op de vierde plaats met een totaal van 85.586 analfabeten. Ondanks dat Ecuador met alle nieuwe internationale stromingen op het gebied van alfabetisering meedenkt, zoals in 1962 de integratie van alfabetisering en volwasseneducatie, in 1969 de functionaliteit van alfabetisering en in 1973 de invoer van het begrip 'conscientisatie', staat het sociaal-educatief beleid het schijnbaar nog niet toe dat dergelijke programma's grootschalig worden uitgevoerd.

Ook aan de andere onderwijsactiviteiten schort nog het een en ander. Volgens het Secretaría Técnica del Plan de Desarrollo de la Educación, ontvangt 1,8% van de economisch actieve bevolking van Ecuador 24% van het nationaal inkomen, terwijl 54,2% van dezelfde categorie slechts 9,5% ontvangt. Dit betekent dat met dergelijk ongelijk verdeelde sociaal-economische verhoudingen er nog geen sprake kan zijn van gelijkheid. Dit weerspiegelt zich dan ook direct in het onderwijs. Het voortijdig schoolverlaten is een gigantisch probleem op het platteland.

Het verschil tussen plattelands- en stedelijk onderwijs heeft men getracht op te lossen door het nationaal leerplan voor het formeel onderwijssysteem voor het gehele land gelijk te schakelen. Daardoor sluit het leerplan op het platteland niet aan bij de vigerende leerbehoeften. Met culturele en ethnische verschillen wordt geen rekening gehouden. Net als vroeger worden de inheemse indiaanse groepen Latijnse cultuurpatronen, waarden en normen opgedrongen. Niet alleen tast dit schoolsysteem de culturele identiteit

van deze groepen aan, maar werkt het tevens selectief ten nadele van de inheemse groeperingen. Een van de inheemse overdrachtsprocessen is bijvoorbeeld het 'apprenticeship'-leersysteem, het leren tijdens het werk onder het toezien van een 'meester'. Het nationaal schoolsysteem heeft hier echter geen ruimte voor. Over een aangepaste pedagogie of een andragogie vanuit de basis, de plattelandsgemeenschappen zelf, wordt volgens Rivera niet gedacht.

Alhoewel het onderwijs op het platteland door de loop van de geschiedenis is verbeterd, kampt men nog steeds met een tekort aan docenten, scholen, lokalen en leermiddelen. Er bestaat nog steeds een gebrek aan tweetalige leraren. Behalve via de radio ontbeert het merendeel van de plattelandsbevolking en marginale stedelijke bevolking elementaire informatie.

De 'volksradioschool'

Escuelas Radiofónicas Populares de Ecuador (E.R.P.E.) is niet de enige zender in Riobamba. Alleen al in deze stad staan 12 zenders; in de regio meer dan 40. Er zijn andere stations die wegens hun betere uitrusting en de aard van hun commerciële programma's meer populair zijn. Maar het blijkt dat luisteraars regelmatig overschakelen naar E.R.P.E. om het nieuws te horen. De commerciële zenders danken hun bestaan aan de verkoop van zendtijd, niet alleen voor verjaardagen, voor politieke propaganda, voor sportsponsors, maar ook voor reclame. Dikke premies worden betaald door grote firma's van alcoholische dranken, pornografie, banken, zoals El Banco Popular de Ecuador. Het zijn juist deze reclames die E.R.P.E. wegens haar ideologische doelstelling, als een zender die vecht voor de bevrijding van de armen, niet accepteert. Wel verkoopt men op bescheiden schaal zendtijd aan sportsponsors, en maakt men reclame voor medische producten en kunstmest. Verder steunt het E.R.P.E. financieel

nog steeds op het bisdom, en maakt het incidenteel gebruik van internationale fondsen voor projectgerichte activiteiten, zoals de Nederlandse fondsen van het R.N.T.C.

In 1962 werd E.R.P.E. in het leven geroepen door de bisschop van Riobamba. De toenmalige directeur zag als de voornaamste taak het educatief werk van de zender op het gebied van de alfabetisatie van volwassenen op het platteland van Chimborazo. Hiervoor werd de organisatie van E.R.P.E. in drie departementen verdeeld: de onderwijsafdeling, de administratie en de radioafdeling. Later is een klein ziekenhuis, een spaar- en creditcoöperatie en een bescheiden drukkerij aan toegevoegd. Bij vlagen is de zender, met name van de kant van de grootgrondbezitters in de streek, beticht van subversieve activiteiten. De zender zou de 'indiaan' te wijs maken. De alfabetisatie richtte zich op kleine dorpjes als San Juan, Columbe, Cajabamba, Chambo en dergelijke. Klasjes van zo'n 20 mensen kwamen dagelijks rond de radio bijeen en leerden onder leiding van een coördinator lezen en schrijven, terwijl de radioprogramma's inhoudelijk ook sociale bewustwording van haar studenten nastreefde. Binnen anderhalf jaar strekten de alfabetiseringsactiviteiten zich uit tot buiten de provincie.

Daarnaast ontwikkelde de zender ook informatieve en recreatieve programma's. In 1969 kwam het initiatief de totale dagelijkse programmering een meer sociaal tintje te geven. Er kwam uitgebreid nieuws, commentaren, en programma's voor speciale doelgroepen, zoals vrouwenprogramma's. Ook de muziekprogramma's werden wat meer gestructureerd. Verder werden er educatieve programma's ontwikkeld op het vlak van informatievoorziening, voorlichting en bewustwording. Deze programma's hadden niet direct het karakter van een cursus. Zo zijn er bijvoorbeeld de 'hoorspelen' van vormende aard. Overdag zijn de programma's afgestemd op de stad; 's ochtends en 's avonds daarentegen op het

platteland. De programma's voor het platteland zijn over het algemeen tweetalig. Naast programma-blokken in het Spaans, bestaan er ook versies in het Quichua. In hoorspelen wordt er over het algemeen een mengelmoes van Quichua en Spaans gebruikt. Het E.R.P.E.-nieuws bestaat uit drie blokken, n.l. lokaal, nationaal en internationaal nieuws. Het lokale nieuws wordt doorgegeven door de zogenaamde volkscorrespondenten, het nationale nieuws wordt 's ochtends vroeg uit de kranten gehaald, en het internationaal nieuws ontvangt men direct over de telex van France Presse (NY/Paris). Naast de zender houdt E.R.P.E. er ook een drukkerij op na. Hier wordt binnenshuis al het begeleidend lesmateriaal gedrukt. Daarnaast produceert men echter ook gestencilde lesboeken en incidentele publikaties zoals de gezondheidszorggids en het tweetalig bulletin 'Jatari'. Dit bulletin is gekoppeld aan het gelijknamige dagelijkse radioprogramma. Niet alleen geeft het rijkelijk geïllustreerde Jatari informatie over nieuwe activiteiten of cursussen van E.R.P.E., maar neemt het ook commentaren en kritieken, interessante interviews, 'speeches' van de president, solidariteitsbetuigingen e.d. op. Daarnaast is er een pagina gewijd aan sportnieuws, aan moppen en ingezonden stukken, en de rubriek 'onze mening'.

Sistema de Teleducación

In 1977 stapte E.R.P.E. van alfabetiseringsactiviteiten over naar het Sistema de Teleducación (S.T.E.D.). STED heeft niets met televisie te maken. Het zijn series lessen over de radio, begeleid met geschreven materiaal, voor volwassenen en adolescenten die scholingskansen hebben gemist. De cursussen richten zich allemaal op de bijscholing voor het werk, de verbetering van culturele kennis en elementaire scholing in organisatie. Het STED sluit aan bij het officiële Plan Ecuatoriano de Educación (1971) en heeft drie algemene doelstellingen, n.l. (1) diegenen die fundamenteel onderwijs ontbeert

hebben een vorm van basisonderwijs te verschaffen, die (2) aansluit bij en voortkomt uit de behoeften in leef- en werkmilieu van de marginale bevolkingsgroepen en die (3) een stimulans moet zijn tot permanent onderwijs. Deze globale doelstellingen zijn vertaald in een aantal duidelijke leerdoelen. Zo wil het STED haar studenten elementaire kennis bijbrengen van taal en rekenen, van haar eigen cultuur, van gemeenschapsorganisatie en streeft in alles ernaar dat de studenten komen tot een kritisch bewustzijn van de sociale werkelijkheid waarin ze leven. Daarnaast biedt het STED ook praktische vakbijscholing. De algemene kenmerken van dit systeem zijn die van het ontschoolde onderwijs bedoeld voor alfabeten, op het niveau van basisonderwijs dat gebruik maakt van een uitgewerkt doch flexibel leerplan. In het leerplan wordt aandacht besteed aan verschillende 'apprenticeship'-technieken en wat betreft de inhoud van de programma's probeert men zoveel mogelijk aan te sluiten bij de praktische behoeften van de studenten.

STED is een duidelijke vorm van afstandsonderwijs over de radio. Tevens is het een multi-media benadering: naast de radio wordt immers gebruik gemaakt van toegezonden gestencild lesmateriaal en wordt de student via persoonlijke begeleiding bijgestaan in zijn studieproces. STED is ook niet-formeel en buitenschools onderwijs voor volwassenen en maakt onderdeel uit van het Ecuadoriaanse onderwijs-systeem. Het wordt gesteund vanuit de nationale regering. De afstudeerniveaus van het STED (lager, middelbaar en hoger onderwijs) worden door de regering officieel erkend met een diploma dat correspondeert met dat van het nationale formele onderwijssysteem. Het nationale karakter van STED maakt dat een student niet gebonden is aan een bepaalde regio. Mocht de student verhuizen, dan volgt hij het STED van een andere regionale zender.

Ook al wordt men in de gemeenschappen begeleid door een lokale coördina-

tor en ook al leert men in een studiegroep, uiteindelijk berust STED op een individuele studie die men thuis en verrijderd van het onderwijscentrum voltooit. De vereiste 2 lessen per dag of 12 lessen per week kan de student naar eigen believen uitspreiden over zijn/haar werkweek. Niemand hoeft dus boven zijn eigen niveau of ritme te werken. Men legt in eigen tempo regelmatig proeven van kennis en bekwaamheid af. De oefeningen sluiten zoveel mogelijk aan bij het dagelijks leven en werk van de student. Iedereen die kan lezen en schrijven mag zich op STED inschrijven. De inschrijving kost de student 20 sucres en voor elk studiestencil betaalt men 3 sucres. De studenten worden beoordeeld via evaluaties. Er is de wekelijkse 'formatieve evaluatie' van de student door de lokale coördinator en er is de 'accumulatieve evaluatie' waar, in een soort proefwerken, de regionale coördinator de kennistoename van de student meet. Deze laatste evaluatie kan de student zelf aanvragen als hij denkt dat hij zover is.

Radio Nederland Training Centre

ERPE is reeds vanaf het begin betrokken in het RNTC-project 'Training and research with regard to the application of the mass-media for education and information in Latin America and the Caribbean', dat in 1979 van start ging. RNTC is niet het enige Internationaal Onderwijs instituut dat op het gebied van radio- en afstandsonderwijs in Ecuador hulp en onderwijs biedt. Vanuit het Center for International Education (University of Massachusetts; Amherst) is, onder leiding van James Hoxeng, en met fondsen van de US Agency for International Development (AID) al in 1973 een project opgezet met Radio Mensaje in Tabacundo. Ook in dit project werd, net als door het RNTC, getracht de lokale bevolking te betrekken bij de programmering van de uitzendingen. Door de lokale bevolking geproduceerde bandopnamen dienden het radioprogramma Mensaje Campesino van Radio Mensaje. In tegenstelling tot

het Amherst project, richt R.N.T.C. zich in haar training juist in de eerste plaats op de training en systematische onderbouwing van het personeel van het radiostation. De hulp die RNTC biedt is institutioneel in plaats van individueel. RNTC gaat ervan uit dat door institutionele hulp aan de stations de lokale bevolking hier op den duur meer profijt van heeft dan door directe hulp aan de basis, de luistergroepen.

In het RNTC project, dat 'participatieve communicatie' wil stimuleren, staan drie elementen centraal, te weten het geven van bijscholing via korte 'seminars', het aanzetten tot radiocampagnes en een evaluatief onderzoek. Alle drie de onderdelen van dit project dienen tegelijkertijd als leermiddel en als leerdoel. Waartoe seminars, radiocampagnes en evaluatief onderzoek het ERPE in haar toekomstige ontwikkeling konden dienen, werd hen geleerd door deze activiteiten daadwerkelijk onder de deskundige begeleiding van de RNTC-staf te laten doen. Het *eerste trainingseminar* over 'de regionale zender voor ontwikkeling' had al in oktober 1980 plaats in Riobamba. Dit seminar diende om het personeel van de zender te informeren over het doel van het project en over de filosofie van de 'regionale zender voor ontwikkeling' zoals uitgewerkt door Radio Nederland Training Centre. Het *tweede seminar* (1981) had tot doel het personeel van het station en afgevaardigden van de in het project betrokken plattelandsgemeenschappen bij elkaar te brengen. Het was de bedoeling in deze bijeenkomst het toekomstige radioprogramma 'Revista Radiofonica Popular' van de grond te krijgen. Dit programma van een uur wijdt zich volledig aan volksorganisaties in de regio.

Het *derde seminar* was een authentieke 'productie werkgroep', die tot doel had de theoretische stellingen van het 2e seminar naar de praktijk te vertalen. Omdat dit project ervan uitgaat dat men het beste leert door te doen, waren er experimentele oefeningen voor de deelnemers opgenomen. De deelnemers aan dit seminar bestonden uit het

personeel van het station, leiders van de boerenorganisaties, gemeenschapsleiders, leiders van de parochies en buurtcomités, sociaal-cultureel werkers en een aantal functionarissen uit de maatschappelijke dienstensector. In deze fase werd onder andere aandacht besteed aan de zogenaamde Randimpaj Cultural, een educatief festival met muziek en theater. Het is een vanuit de gemeenschap georganiseerde manifestatie van cultuuruitingen: muziek, onderwijs, legenden en gebruiken van het volk uit de buurt of gemeenschap. Dit evenement werd in de dorpen San Andrés en Monjas Tunshi o.a. vastgelegd door middel van bandopnamen en later uitgezonden via E.R.P.E. Van oudsher wordt de gemeenschap door een Randimpaj gemobiliseerd. Het brengt de buurt of het dorp bij elkaar om, in dit geval, samen met het radiostation een goed voorbereid programma uit te zenden, waarin volkscorrespondenten en lokale commentaren, de autochtone muziek, de grappen, legenden en tradities verwerken.

Het *vierde seminar* was een opleiding van het radiopersoneel in de technieken van radionieuws. Drie thema's kwamen hier aan de orde, namelijk de rol en verantwoordelijkheid van de volkscorrespondent in de regio, de praktische vaardigheden van het afnemen van interviews en het maken van reportages en tenslotte het redigeren van nieuws, commentaren, kritieken, kronieken, etc. Het algemene doel van dit seminar was het ERPE-personeel wegwijs te maken in de technieken van realistisch en correct radionieuws, afgestemd op de verschillende groepen luisteraars. Tot slot werden in het *vijfde seminar* in deze serie volkscorrespondenten uit de regio getraind op het gebied van het interview en in de redactie van lokaal nieuws. Het ligt namelijk in ERPE's bedoeling deze lokale nieuwsberichten van indiaanse en lokale correspondenten net als het gewone nationale en internationale nieuws over de radio voor te lezen. De correspondenten werden dan ook voornamelijk ge-

traint in de opmaak van berichten, het gebruik van de bandrecorder, e.d. Tevens werd met hen overlegd wat voor rol zij konden spelen in de toekomstige radiocampagnes.

Naast deze serie bijeenkomsten die de bedoeling hadden de lokale bevolking en het radiostation dichterbij elkaar te brengen, werd het radiopersoneel van ERPE nog getraind in programmatechnieken. Als resultaat hiervan worden er nu korte komische hoorspelen geproduceerd die de luisteraars bewust moeten maken van achtergronden van sociaal onrecht. De acteurs van deze hoorspelen worden onttrokken aan het voltallige personeel van het station, variërend van de arts van het kleine ziekenhuis, de onderwijskundigen, de directie tot aan het keukenpersoneel. De dialecten die de verschillende personeelsleden beheersen worden hiervoor volledig uitgebuit. Iedereen werkt eraan mee. Zo'n hoorspel was bijvoorbeeld 'construyendo la fuerza de los pobres'. Het is een kort hoorspel waarin een aantal thema's worden belicht die aanleiding kunnen geven tot discussie. De dialogen bestaan uit een mengeling van Spaans en Quichua. Het verhaaltje is eenvoudig, komisch en spannend. Een boer breekt zijn arm, maar is bang om naar de arts toe te stappen. Zijn buurman en vrouw dwingen hem hier uiteindelijk toch toe. De arts spalkt de arm van de boer en schrijft een gedetailleerde rekening uit. De boer heeft echter geen geld en brengt het argument naar voren dat overall beweerd wordt dat de medische verzorging in Ecuador gratis is. De politie wordt er bij gehaald: "die indianen denken maar dat ze alles gratis krijgen". De keuze is betalen of het gevang in. De boerin gaat met veel geklammer naar huis om vee te verkopen. Ook dit geld is niet genoeg. De boer tekent een schulverklaring en het hoorspel eindigt met het commentaar van de arts dat de boer blij mag zijn dat hij hem niet meer in rekening heeft gebracht. De verteller eindigt zijn verhaal met te zeggen dat dit soort onrecht alleen maar verholpen kan worden als de armen hun krachten bundelen. De pro-

blematiek is op zo'n manier uiteengezet dat het iedereen duidelijk is dat hier sprake is van een klasseprobleem.

De radiocampagnes en het onderzoek

Een belangrijk onderdeel van het RNTC project is de bevordering van de zelfwerkzaamheid van ERPE, waardoor het station zich in de toekomst of financieel gebied zelfstandig kan bedruipen. Dit vereist een betere technische uitrusting, een betere kwaliteit van programma's en een grotere publiciteit van de zender. Doordat de zender, door toedoen van Radio Nederland Training Centre, een groter bereik heeft gekregen werd het station aantrekkelijker voor de huur van zendtijd en voor reclame. Grotere bekendheid van het station ontbrak echter nog. Daarom werd er een uitgebreid publiciteitsplan opgesteld. Er werd materiaal verzameld over het wel en wee van de zender, haar geschiedenis en ontwikkeling, haar ideologische stellingname, en de technische verbeteringen. Dit werd verspreid bij verschillende ministeries en andere nationale en regionale instellingen.

Maar ook op lokaal niveau werd er in de buurt van Riobamba door middel van persoonlijke bezoeken publiciteit gemaakt voor het groter bereik van de zender en de verbeterde kwaliteit van de uitzendingen. Er werd voor begin 1982 een gerichte radiocampagne georganiseerd om de luistergroepen duidelijk te maken wat een 'zender voor regionale ontwikkeling' voor de bevolking kan betekenen. Ten eerste moest men de lokale bevolking met leuke voorbeelden duidelijk maken wat nu 'participatieve' of 'horizontale' communicatie betekent. Om deze voor ons modieuze internationale begrippen te vertalen naar de lokale bevolking werd de radiocampagne 'Participatieve Communicatie' georganiseerd, in nauwe samenwerking met een aantal platelandsgemeenschappen. De tweede radiocampagne die door ERPE werd gepland heette 'De creatie van 60 Tele-

ducatie Centra', en beoogde de tele-educatie activiteiten (STED) van ERPE over een groter gebied uit te breiden, nu het bereik van de zender was toegenomen. Zoals alle onderdelen van het RNTC project dienden ook de campagnes een dubbel doel. Enerzijds hadden de campagnes een duidelijk doel op zich, maar anderzijds dienden ze ook om het ERPE personeel van de verschillende afdelingen (onderwijs, radio en drukkerij) in een gemeenschappelijke kortdurende activiteit te integreren en hen te leren hoe je een radio-campagne plant en uitvoert.

Vanaf 1975 werkt ERPE samen met Consultores Educativas (CONSE-DUC).

Dit centrum is niet alleen verantwoordelijk voor de leerplan- en leermiddelenontwikkeling van het STED, maar is sinds 1979 ook als evaluerende instelling betrokken bij de RNTC-ERPE samenwerking. De voor de evaluatie geraadpleegde groepen zijn enerzijds het personeel van de zender, en anderzijds de luisteraars. Het onderzoek naar publieksgroepen en luistergewoonten is eenvoudig van opzet. Het is een vergelijking van luistergewoonten voor en na de inbreng van het RNTC-ERPE avontuur, die de toenemende populariteit van de zender moet aantonen.

ERPE, gesteund door de technische expertise van RNTC, stelt zich een experiment ten doel met een methodologisch veranderingsmodel op het gebied

van radio-communicatie. Het model pretendeert hoofdzakelijk de interactie tussen zender en gemeenschap te dynamiseren. Door middel van specifieke acties wil zij een meer participatieve communicatie zowel binnen de zender als naar haar luistergroepen bevorderen. Hierdoor geeft zij de plattelandsgemeenschappen gedeeltelijk de verantwoordelijkheid voor het samenstellen van radiofonische boodschappen. Het contact met de volksorganisaties en de leiders van de gemeenschappen is verstevigd. Via deze sleutelfiguren worden de gemeenschappen zich langzaam bewust van de onderwijsfaciliteiten van ERPE, in het bijzonder van STED. Alhoewel het STED zich tot nu toe heeft geconcentreerd op de vakbij-scholing van mannen, is er nu ook meer aandacht gekomen voor het onderwijs van vrouwen. De schenkingen van RNTC om de technische uitrusting van de zender te verbeteren kwam de kwaliteit van de programma's en het groter bereik van de zender ten goede. Dit heeft enerzijds de populariteit van de zender bij de luisteraars vergroot en anderzijds de aantrekkelijkheid voor adverteerders bevorderd. De prognoses wijzen erop dat ERPE in de toekomst ongeveer 20% van haar onkosten zal kunnen betalen uit de verhuur van zendtijd. Tot slot heeft het contact van en de samenwerking met de lokale gemeenschappen ERPE daadwerkelijk tot een regionale zender voor ontwikkeling gemaakt.

LITERATUURVERWIJZING

Cabezas, A. y A. Rosario, *La emisora regional para el desarrollo*. Quito., RNTC, 1980.

Ecuador: el analfabetismo en cifras. Revista EDUCAR, no. 1.

Rivera, J.P., *De la 'andragogía' a la 'runagogía'; reflexiones sobre una experiencia de educación campesina*. Revista EDUCAR, no. 2.

Hoxeng, J., *Programming by the people; an Ecuadorian radio experiment*. Educational Broadcasting International, March 1977.

Evans, D.R., *An approach to nonschool rural education in Ecuador*. In: Educational alternatives in Latin America; social change and social stratification. ed. T.J. La Belle. Los Angeles, UCLA Latin America Center Publications, 1975.

Edna Einsiedel

Agenda-setting and information gaps *)

The effects of the mass media have been a subject of considerable interest for quite some time. Two research traditions on media effects – that of agenda-setting and that of knowledge or information gaps – have, separately, received quite a bit of attention. The possibility of merging the two traditions has not been pursued directly, however, and it is the task of this paper to see where the two fit together and to evaluate how agenda-setting research might contribute to our understanding of information gaps in society.

Agenda-setting has been described as the ability of the media to influence the public's perception of issue priorities by what it elects to cover or not cover, and how much prominence to give to these issues. The most widely quoted comment describing the agenda-setting process has been an observation made by Bernard Cohen (1963) about the media's impact: "The press is significantly more than a purveyor of information and opinion. It may not be successful much of the time in telling people what to think, but is is stunningly successful in in telling its readers what to think *about*". (p. 13)

This is where the quote usually ends as it very neatly summarizes what agenda-setting is about. But Cohen continues with an observation which does a good job of putting agenda-setting within the realm of information gaps and also describes the thrust of agenda-setting research in recent years. He says that if the press is successful in telling people what to think about,

... It follows from this that the world looks different to different people, depending not only on their personal interests, but also on the map that is drawn for them by the writers, editors and publishers of the papers they read.

As this observation suggests, and as recent research in agenda-setting has recognized, there are differences in the construction of reality by various individuals and these differences are dependent on personal factors – a person's background, interests, needs – as well as the reality presented to them by the specific media they attend to. It is this very recognition of differences in awareness levels held by various groups that helps provide the theoretical bridge between agenda-setting and information gaps research.

The first empirical test of the agenda-setting hypothesis was provided by McCombs and Shaw (1972) who found evidence for their contention that "the mass media set the agenda for each political campaign" and that the media influence the perceived salience or relative importance of political issues. Their study correlated the media agenda (a list of issues that had received the most play in the media) with a rank-ordered list of what their respondents said were "the most important issues facing the U.S.", or the public agenda. The high correlation between the two agendas was labeled the agenda-setting influence of the media.

Since this benchmark study, the literature on agenda-setting has proliferated. The variations in the results of the studies which followed led to the conclusion that not everyone is assumed to be equally susceptible to the media's impact on perceived salience. Prof. McCombs, the person most responsible for nurturing agenda-setting's research growth, has himself maintained: *No one contends that the agenda-setting function of the press is an universal influence affecting all persons on all topics at all times. Considering the dominant theme of daytime TV commer-*

*) Lezing gehouden tijdens Sommatie '82, 24-26 maart 1982 te Veldhoven.

cials, if agenda-setting were an universal influence, the American housewives would speak of little but the brightness of their laundry. (1977)

If only certain individuals in certain situations are open to the agenda-setting impact of the media, what are some of these contingent conditions and how do these conditions relate to the creation of or provide the solution for information gaps in society?

The first factor that might be considered is the medium itself. On the basis of studies that have introduced the medium attended to as a variable, it is now generally agreed that there are distinct differences especially between newspapers and television in their transmission of issue salience.

Early agenda-setting studies had previously assumed media effects to be homogeneous or similar. Unfortunately, this conceptual assumption also resulted in the methodological error of aggregating media agendas (Eyal, 1981). Subsequent agenda-setting studies which differentiated media exposure have provided greater evidence that indeed the effects of newspapers and television differ. Weaver, Becker and McCombs (1976) for instance, found quite different issue priorities among those who relied primarily on television, those who used newspapers primarily, and those who used both about equally. In quite a few instances, newspapers have been found to be more effective agenda-setters than television (Tipton, et.al., 1975; Benton and Frazier, 1976; McClure and Patterson, 1976; McCombs, 1977; Weaver, 1977; Eyal, 1980, 1981). In a few specific instances, television's agenda-setting influence has been found for national issues and in the context of a non-election period (Palmgreen and Clark, 1977) or during the close of an election campaign period (Eyal, 1980; McCombs, 1977). The weight of the evidence thus suggests that the agenda of newspaper users are set much earlier and that this agenda-setting impact occurs over a longer period, with television catching up as the campaign draws to a close.

This finding has been explained by various researchers as a result of the differences in the nature of these two media and how they present the news. Television news, with its short format of items presented in rapid succession has an immediate but short-term impact while newspapers are attended to at the reader's convenience and its news presented more frequently and in greater detail. These differences, according to McCombs (1977), suggest that *newspapers are the prime movers in organizing the public agenda... But television news... has some short-term impact. Perhaps the best way to describe and contrast these influences is to label the role of newspapers as agenda-setting and the role of television as spotlighting. The basic nature of the agenda seems often to be set by newspapers, while television primarily reorders or rearranges the top items of the agenda.*

Another explanation for the difference between newspapers and television which does not necessarily preclude the previous one offered is the difference between newspaper and television audiences, with high newspaper users tending to be more politically informed and interested than their television counterparts (Robinson, 1977; Nimmo, 1970; Patterson, 1980).

The following model might help to illustrate the difference between newspaper and television agenda-setting.

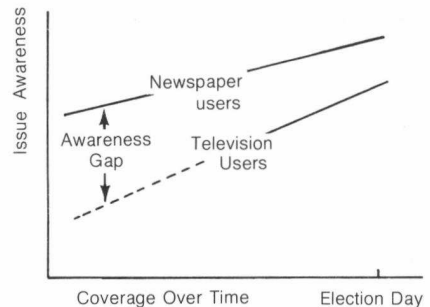

Figure 1. Differential Agenda-Setting Effects of Newspapers and Television over an Election Campaign

What this model suggests is that early in the campaign, the gap in issue awareness between the high newspaper users and those who rely primarily on television exists because of the differences in the characteristics of these two groups as well as differences in these two media's approach to news. However, as election day draws nearer, such a gap narrows as the campaign issues take greater focus, as the campaign heats up, as audience interest increases and the race in general intensifies.

This narrowing of the awareness gap at this point parallels some of the findings in the knowledge gap literature which suggest that knowledge gaps tend to narrow when conflict is raised about community issues (Donohue, et al., 1975; McLeod, Bybee and Durrall, 1979).

Also of relevance to information gaps are the findings from agenda-setting research when specific content is taken into account. A number of studies have shown agenda-setting to occur among those lower on the information gap spectrum for specific types of media content. For example, advertising has been found capable of informing the less involved and less interested segments. A large-scale study of the 1972 election (Patterson and McClure, 1976) found evidence that while no agenda-setting influences were found for network news, an impact was found for televised political advertising, *especially among those who were least attentive to the campaign and least knowledgeable*. Shaw and Bowers (1976) similarly found that those who had high exposure to TV political advertising (who tended to be those who were also high users of television in general) were more likely to utilize the issue agendas presented in commercials when describing candidates.

Why do the less informed and less attentive gain the most from exposure to political advertising? The answer often suggested is that what is involved is not a process of purposive searching for

information but rather incidental learning. As the less informed segments attend to the medium they use most often — television — they get exposure to TV political commercials in the process. Thus the gain in issue awareness for these groups tends to be greater than for those who regularly attend to the mass media, especially newspaper, coverage (Krugman, 1965; Patterson and McClure, 1976).

There is also evidence that for specific issues receiving long-term coverage, the constant barrage of media exposure will again result in greater public awareness most especially among those who are least inclined to follow media coverage. Weaver, McCombs and Spellman (1975) found that perception of the importance of the Watergate issue seemed to increase more among those who had not been paying attention to the coverage earlier on. In an extensive review of studies on the media, the public, and Watergate, Lang and Lang (1981) point out that a "ceiling effect" occurs among those who are heavy media users but among those not as heavily exposed, there is more room, so to speak, for an issue to gain salience or be recognized as a problem.

The finding that the awareness gap between those who are generally more informed and those who are generally less informed can narrow appears to thus be premised on either or both of these conditions: awareness for the less informed occurs through incidental learning or occurs when media coverage of an issue is intense and happens over an extended period of time. This implies a passive acquisition of information.

What happens when information-seeking is more active? Findings from agenda-setting research with *need for orientation* as a contingent condition suggest that the gap in awareness levels between the more highly informed and the less informed will either be maintained or will increase.

Underlying the concept of need for orientation is the assumption that audience members seek cues which help

them give order and meaning to their environment, a psychological orienting process. The concept has been variously measured in terms of some combination of uncertainty, interest and issue salience. The findings on the impact of need for orientation on agenda-setting have been fairly unambiguous: high need for orientation has led to enhanced agenda-setting effects with the relationship a clearly monotonic one. The enhanced agenda-setting effects in general have been attributed to the fact that the need for orientation results in greater media use, particularly for newspapers. Given that the factor of interest has been known to effectively increase information gaps (Genova and Greenberg, 1979), those lower on the information gap spectrum may in fact be left further behind in their awareness of issues, given their lower motivation levels to seek information.

Another recently explored contingent condition for agenda-setting which may have implications for information gaps is the nature of the issue and its obtrusiveness for the individual. Recent research has shown that the agenda-setting impact of the media is found to be strong for "unobtrusive" issues, or issues which the individual has had little direct experience with, while on "obtrusive" issues, those which the individual has experienced directly, the media's impact is minimal.

The concept of issue obtrusiveness was first used by Zucker (1978) when a factor analysis procedure to determine differential perception of eleven issues produced two broad categories: a group of issues including inflation, taxation, unemployment, and the general state of the economy which he labeled "obtrusive", and a second category which included race relations, the environment, government spending, and the like which he labeled "unobtrusive".

The first empirical evidence for issue obtrusiveness was provided by Eyal (1980). Although the study was not designed to test issue obtrusiveness, post-hoc analysis stemming from not

finding any agenda-setting effects led Eyal to control for issue obtrusiveness. This proved fruitful, with agenda-setting effects surfacing for issues that could be considered unobtrusive and no impact for issues that could be considered obtrusive. Similar findings were found by Winter (1980).

It was clear, however, that the best empirical evidence for this notion would be provided when the respondent himself labeled an issue as obtrusive or unobtrusive rather than the researcher. A study by Blood (1981) did precisely this. In looking at the issues of inflation and recession, Blood found an interaction between obtrusiveness and exposure: that is, as obtrusiveness decreases, the relationship between salience and media exposure increases.

Blood's study was replicated and extended for a local issue — crime — and, in addition, a media content measure and objective indicators of crime obtained (Einsiedel and Salomone, 1982). Findings from this study were generally similar to those of Blood's, that is, an individual's personal experience with an issue contributes to modifying the view of reality acquired through the mass media.

The data in Table 1 summarize the relationship between issue obtrusiveness, exposure and salience. When respondents were asked how important they thought the crime issue was, those exposed to more crime news were more likely to think the issue was of high importance.

When issue obtrusiveness is introduced as a control, the relationship between exposure and salience is maintained; however, it is weaker for those with some experience with crime and stronger for those who have no personal experience with crime.

Although no direct evidence of the implications of issue salience and obtrusiveness on knowledge gaps exist, certain questions can be raised about the relevance of these findings. For example, are there certain issues that the information-poor sector of society are more likely to find salient and are others

Issue Importance	Amount of Exposure to Crime News	
	Low	High
Low	51.4%	28.7%
High	48.6	71.3
	100.0% (N = 179)	100.0% (N = 282)
gamma = .45 p < .001		

Issue Importance	Personal Experience with Crime			
	None		Some	
	Exposure to Crime News		Exposure to Crime News	
Low	Low	High	Low	High
High	56.6	29.7	42.9	27.5
	43.4	70.3	57.1	72.5
N =	100.0% (99)	100.0% (172)	100.0% (77)	100.0% (109)
gamma = .51 p < .001		gamma = .33 p < .05		

Table 1. Effects of Personal Experience and Media Exposure on Salience of Crime Issue

more likely to be cited by their information-rich counterparts? Are there certain types of issues that the less informed are more likely to find unobtrusive? For instance, it is conceivable that those higher on socioeconomic measures (also the ones more highly informed) would be more likely to find issues such as foreign affairs or the environment 'obtrusive' than their lower SES counterparts.

The issue of how the media cover the news and the disparities between the values they highlight and the social realities of certain sectors of society has also been raised, both on an international level (McBride, 1981) and a domestic level. (Kjellmor, 1977). In the context of international news flow, it has been argued that the values of and issues of concern to the information-rich societies predominate. As Kjellmor (1977) pointed out, "To what extent are topics so formulated and 'angled' that we have any reason to expect persons occupying lower social positions to be knowledgeable and information-active?" In raising this question in the context of information gaps, Kjellmor argued that the kinds of issues the media choose to

highlight and the way these issues are highlighted "are not only difficult for many people of low social position to understand; they are also formulated from a perspective that must be foreign to many".

What are the implications of agenda-setting for our understanding of information gaps? Given the evidence just reviewed here, it appears that the agenda-setting impact of the media helps under some instances to close the information gap and in other situations to widen the gap.

The differential effects of newspapers versus television in setting issue priorities perhaps accentuates the gap between the more informed who generally rely more on newspapers, and the less informed, who depend more often on television. Long-term media coverage of issues, however, appears to have the effect of narrowing this gap so that the less informed 'catch up' or at least come closer to the more informed. The narrowing of this gap also appears to be helped through the use of television over the long term, or through TV advertising, through which acquisition is incidental.

Again, on the debit side, in situations

where the need for orientation is highlighted as in decision situations such as elections, agenda-setting effects which are most pronounced among those most interested and most likely to be motivated to seek information may contribute to widening the information gap. In this situation, as one information-gaps specialist has recommended, it might be possible to conduct "an interests assessment study of information-needy segments of the population (and tie) major interests identified in such a study to news informational packages targeted for population

subgroups". (Genova and Greenberg, 1979).

Finally, given the findings that an individual's personal experience with an issue interacts media coverage of that issue to help create his image of social reality, questions can be raised about whether information-poor sectors tend to find certain classes of issues more 'obtrusive', or about how patterns of issue coverage by the media interact with socioeconomic or interest variables to result in differential effects among better and less informed segments.

BIBLIOGRAPHY

- Benton, M. and P.J. Frazier (1976) "The agenda-setting function of the mass media at three levels of 'information-holding'," *Communication Research*, vol. 3, 261-74.
- Blood, R.W. (1981), *Unobtrusive issues in the agenda-setting role of the press*, Unpublished Ph.D. dissertation, Syracuse University.
- Cohen, Bernard (1963), *The press and foreign policy*, New Jersey, Princeton University Press.
- Donohue, G.A., P.J. Tichenor and C.N. Olien (1975), "Mass media and the knowledge gap: a hypothesis reconsidered", *Communication Research*, 2:3-23.
- Einsiedel, E.F. and K. Salomone (1982), "Personal experience, media coverage, objective measures, and public salience: the crime issue", Paper presented to the American Association for Public Opinion Research, Maryland.
- Eyal, Chaim (1980), "The unique role of television in the agenda-setting process", Paper presented to the Association for Education in Journalism convention, Boston.
- Eyal, Chaim (1981), "The roles of newspapers and television in agenda-setting", in *Mass Communication Review Yearbook*, vol. 2, G.C. Wilhoit and H. de Bock (eds.), California, Sage Publications.
- Eyal, Chaim, J.P. Winter and R.W. Blood, (1982), "Recent developments in agenda-setting research, Unpublished manuscript, Syracuse University.
- Genova, B.C. and B. Greenberg (1981) "Interests in news and the knowledge gap", in *Mass Communications Review Yearbook*, v.2, Wilhoit and de Bock, eds.
- Kjellmor, Steffan (1977), "Information gaps, work and social involvement", Audience and Programme Research Department, Swedish Broadcasting Corporation.
- Krugman, Herbert (1965), "The impact of television advertising: learning without involvement", *Public Opinion Quarterly*, Fall, 349-56.
- Lang, G.E. and K. Lang (1981), "Watergate: an exploration of the agenda-building process", in Wilhoit and deBock, 447-68.
- McCombs, Maxwell (1977), "Newspapers versus television: mass communication effects across time", in D.L. Shaw and M. McCombs (eds.), *The emergence of American political issues: the agenda-setting function of the press*, Minnesota, West Publishing, 89-105.
- McCombs, Maxwell and D.L. Shaw (1972), "The agenda-setting function of the mass media", *Public Opinion Quarterly*, 36: 176-87.
- McCombs, Maxwell and D. Weaver (1973), "Voters' need for orientation and use of the mass media", Paper presented to the International Communications Association, Montreal, Canada.
- McLeod, Jack, C.R. Bybee, and J. Durall (1981), "Equivalence of informed political participation: the 1976 presidential debates as a source of influence", in Wilhoit and deBock, 469-93.
- McBride Report (1980), *Many voices, one world*, Kogan Page, London.
- Nimmo, Dan (1970), *The political persuaders*, Prentice Hall, New Jersey.
- Patterson, Thomas E. (1980), *The mass media election: how Americans choose their President*, Praeger, New York.
- Patterson, Thomas E. and Robert McClure, *The unseeing eye* Putnam, New York.
- Robinson, Michael, "TV and American politics, 1956-76", *The Public Interest*, Summer, 64-90.
- Robinson, Michael (1977), "Television and American politics, 1956-76", *The Public Interest*, Summer, 64:90.
- Shaw, D.L. and T.A. Bowers (1977), "Learning from commercials: the influence of TV advertising on the voter political agenda", in *The emergence of American political issues: the agenda-setting function of the press*, West Publishing Co., St. Paul, Minnesota.
- Weaver, David (1977), "Political issues and voters' need for orientation", in Shaw and McCombs, 107-119.
- Winter, J.P. (1981), *Differential media-public agenda-setting effects for selected issues, 1948-1976*, Unpublished Phd dissertation, Syracuse University.
- Zucker, H.G. (1978), "The variable nature of news media influence", in *Communication Yearbook 2*, D.B. Ruben, (ed.) Transaction Books, New Brunswick, New Jersey.

Luk Boone De communicatiekloven *)

Volgens Van Dale betekent "kloof" in de figuurlijke betekenis "gaping, verwijdering, afstand (. . .), in 't bijzonder als benaming voor een breuk in de betrekking van personen onderling of voor een algeheel uiteengaan of gescheiden zijn van meningen en standpunten".¹⁾ Bij mijn beste weten heeft geen enkel auteur het overigens vrij nutteloze monnikengeduld opgebracht, om na te gaan wanneer het woord kloof voor het eerst werd vermeld met betrekking tot communicatiefenomenen. Voor zover ik me kan herinneren – maar ook ik heb het niet systematisch nagetrokken – werd de term kloof in de (massa-)communicatieliteratuur als belangrijk concept geïntroduceerd door Tichenor, Donohue en Olien in 1970, bij de formulering van de "knowledge gap-hypothese" (kenniskloofhypothese).²⁾ Deze hypothese luidde: "As the infusion of mass media information to a social system increases, segments of the population with higher socio-economic status tend to acquire this information at a faster rate than the lower status segments, so that the gap in knowledge between these segments tends to increase rather than decrease".³⁾

Deze formulering drukt ongelijkheid, bevoordeling of benadeling, kortom een verticaliteit van de kloof uit. Het vermoeden wordt immers uitgesproken dat personen met een *hogere* socio-economische status bepaalde soorten via de massamedia meegedeelde kennis sneller vernemen dan personen met een *lagere* socio-economische status; en dus dat de reeds tussen beide statistische categorieën bestaande kenniskloof eerder *toe-* dan *afneemt*. Welnu, Van Dale's bepaling van "kloof" beperkt het concept niet tot verticale, maar laat ook ruimte open voor horizontale breuken, voor diversiteit dus.

In hun artikel stippen Tichenor e.a. verder nog aan, dat de kenniskloof niet als een absoluut, maar als een *relatief* verschijnsel moet worden opgevat: "This 'knowledge gap' hypothesis does not hold that lower status population segments remain completely uninformed (or that the poor in knowledge get poorer in an absolute sense). Instead, the proposition is that growth of knowledge is *relatively* greater among the higher status segments".⁴⁾

Als men kloof definieert als een zowel vertikaal als horizontaal en bovendien relatief verschijnsel, dan zijn aantal en aard van de (massa-)communicatiekloven vrijwel onbeperkt. De kloven die hierna worden behandeld, zullen dan ook terecht voorkomen als een vrij willekeurige selectie binnen het universum van de bestaande en de mogelijke kloven. Als men daarover gaat nadenken, beseft men dat elk van ons een eigen klovenlijst opstelt al naargelang van haar/zijn persoonlijke, sociale, ideologische enz. instelling en van haar/zijn – op welke wijze dan ook gedetermineerde – wetenschappelijke belangstellingspolen en lectuur. Maar dit is niet te vermijden, en wellicht zelfs wenselijk. Deze selectie van kloven zou ik willen beginnen met drie zgn. "meta-kloven". Ik gebruik deze term niet om aan te duiden, dat het hier gaat om een soort kloven die boven de andere zouden uitstijgen, maar om de speciale aard ervan te onderlijnen.

De meta-kloven

Vooreerst kunnen de kloven in herinnering worden gebracht die bestaan binnen de massacommunicatiestudie. Diverse auteurs hebben gewezen op de discontinuïteit – in de tijd én in de ruimte – van theorievorming en onderzoek m.b.t. de massacommunicatie. De

*) Voordracht gehouden tijdens Sommatie '82, 24-26 maart 1982 te Veldhoven.

massacommunicatiestudie is een verzameling van grote en kleine lappendekens. In een bijdrage uit 1971 heeft F. Kempers een aantal van deze verticale en horizontale kloven op een rijtje gezet. Hij doet zulks overwegend tegen de achtergrond van de Amerikaanse of door de diverse Amerikaanse richtingen of scholen geïnspireerde massacommunicatiestudie.⁵⁾ Terecht merkt Kempers op dat de "... research overwegend betrekking heeft gehad op de effecten van *bepaalde* typen massacommunicatieve stimuli, met *bepaalde* doelstellingen onder *bepaalde* externe condities aan het publiek aangeboden. Het voornaamste object van studie hebben immers gevormd: mediastimuli van een *overredend* karakter, deel uitmakend van naar *tijdsduur beperkte* campagnes (propagandistische, reclamecampagnes), die beogen een *beperkte* sector van het menselijk *gedrag* of *denken* te beïnvloeden, en overwegend zijn bestudeerd in *hooggeïndustrialiseerde* landen van het *burgerlijk-democratische* type, waar een *commercieel* systeem van *media-organisatie* overheerst".⁶⁾

Verder vermeldt hij de tegenstelling tussen de optimistische en de pessimistische denkers telkens wanneer een nieuw medium opduikt, en de daarmee enigszins verwante tegenstelling tussen speculaties en zelfs onderzoeksresultaten m.b.t. de "macht" en de "onmacht" van de massamedia.

Tenslotte schetst de auteur de evolutie van de zwaartepunten van en binnen het Amerikaanse massacommunicatieonderzoek: van de "zender- en kanaalaspecten", over de analyse van de "media-inhouden", naar de nadruk op "publieksgedragingen en reacties".

Sinds Kempers schreef, dient vooral de plotse, snelle en kwalitatief opmerkelijke toename van communicator-onderzoek door media-, organisatie- en beroepen-sociologie aangestipt.

In de U.S.A. hebben de vroege communicatie-onderzoekers deze discontinuïteit en diversiteit misschien zonder kritiek of uit berusting aanvaard, maar zeker niet met opstandigheid en met po-

lemiek beantwoord. Onlangs heeft Kurt Lang trouwens aangetoond, dat de tegenstelling tussen het "administratief" onderzoek dat met Lazarsfeld wordt geïdentificeerd enerzijds, en het "kritische denken" van uitgeweken Frankfurters en dan vooral van Adorno anderzijds, lang niet zo'n omvang heeft aangemenen als, vooral in Europa, werd en wordt betoogd.⁷⁾

De meeste van de onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog in de Bondsrepubliek werkzame collegae van Adorno, Lang en Lazarsfeld legden niet dezelfde sereniteit aan de dag. Tussen sommigen onder hen, voornamelijk tussen Dovifat en Eberhard, en tussen Dovifat en Silbermann gaapten diepe kloven, waarvan hun polemieken getuigenis afleggen. Kort nadat hij Dovifat aan de Freie Universität Berlin had opgevolgd, publiceerde Eberhard een scherpe veroordeling van de tot dan toe bedreven "Publizistikwissenschaft" en van haar beoefenaren. Deze hebben de problemen van de massacommunicatie op een zeer eenzijdige manier behandeld: men beschreef de fenomenen in plaats van ze te onderzoeken en wachtte intussen tot een theorie kant en klaar "... aus dem Kopf eines Professors" zou vlieden "wie Athene aus den Kopf des Zeus".⁸⁾

Op de tweede plaats viel Eberhard de sterk normatieve inslag aan van de "Publizistikwissenschaft", welke normatieve inslag verpersoonlijkt werd door zijn voorganger: "Andere wieder beschreiben, was sein sollte, und erwecken den Eindruck damit die Wirklichkeit beschrieben zu haben".⁹⁾ Van zijn kant pleitte Eberhard voor een "wertfrei" empirisch onderzoek, zoals Max Weber dat een paar decennia voordien had voorgehouden.

Dovifats antwoord was al even passioneel geformuleerd. Na de verdiensten van de "Publizistikwissenschaft" te hebben opgesomd, verdedigde hij zijn normatieve wetenschapsbeoefening: "Sehr ernst muss Eberhards Ansicht widersprochen werden, die Publizistik zu einer *werturteilsfreien* Wissenschaft

zu machen. Er glaubt verhindern zu müssen, das sie zu einer 'normativen Wissenschaft ausarte'. Wir meinen, das Gegenteil wäre 'Ausartung' ".¹⁰⁾

In 1971, toen Dovifat reeds overleden was, beschuldigde de Keulse empirische socioloog Alphons Silbermann de aanhangers van de "Publizistikwissenschaft" – kennelijk met Dovifat als boegbeeld – van collaboratie met het Nazisme: "Insbesondere die deutsche Zeitungswissenschaft, ein noch heute unter dem Namen 'Publizistik', in Deutschland erfundener Wissenschaftsansatz, war schneller bei der diktatorischen Sache als so manche andere wissenschaftliche Disziplin. Ja selbst noch nach dem Kriege und einer nur halb und halb durchgeführten Entnazifizierung tauchten jene Personen als Kontribuenten zu Lehre und Forschung wieder auf, denen auf immer ein Schweigeverbot hätte auferlegt werden sollen. Was sie – auf Diktat, wie es heisst – einstens jubelnd im Dienste von Mördern erkundeten, machten sie jetzt zur Grundlage der Verteidigung demokratischer Gedankengänge".¹¹⁾ Silbermann brandmerkte de tot dan toe bedreven "Publizistikwissenschaft" bovendien als werkelijkheidsvreemd. Gevolg van de normatieve en werkelijkheidsvreemde wetenschapsbeoefening en van de collaboratie was/is een aanzienlijke diskrediet bij de massamedia zelf en bij de overheid. Het kan de bedoeling niet zijn om een overzicht te schetsen van alle kloven, die binnen en tussen de beoefenaren van de massacommunicatiestudie bestaan hebben en nog bestaan. Toch mogen twee actuelere tegenstellingen worden aangestipt, deze tussen de zgn. positivistische en de zgn. kritische, en deze tussen de sociaal-wetenschappelijke en de semiologische massacommunicatiestudie.

↙ Een tweede meta-kloof wordt gevormd door de conflicterende massacommunicatie-ideologieën en -systemen van Oost en West. De overwegend liberaal geïnspireerde Westerse doctrine weigert de massamedia verplichte functies

op te leggen, volgens de Oosteuropese leer dienen ze te fungeren " . . . niet alleen als een collectieve propagandist en een collectieve agitator, maar ook als een collectieve organisator".¹²⁾ In het Westen betekent persvrijheid historisch en essentieel onafhankelijkheid t.a.v. de Staat of de politieke overheid, in Oost-Europa beschouwt " . . . de regering van de arbeiders en van de boeren de vrijheid van de pers als de bevrijding van de pers van het juk van het kapitaal".¹³⁾

In de praktijk heeft wel een dagelijkse informatie-uitwisseling plaats tussen de socialistische Intervisie en de overwegende Westeuropese Eurovisie. Deze verloopt – kwantitatief althans – in het voordeel van het Westen. In 1966 nam Intervisie 50% over van de 1456 door Eurovisie aangeboden nieuwsitems, en in 1972 zowat 60% van de ongeveer 5.000 items. Intervisie, daarentegen, bood in 1966 ± 1200 items aan, waarvan Eurovisie er slechts 223 overhield. In 1972 presenteerde Intervisie bijna 3.100 items, waarvan Eurovisie er 220, d.i. minder dan 10% uitzond.¹⁴⁾

Ideologisch waarschijnlijk minder scherp, maar in de praktijk bijzonder schrijnend is de derde meta-kloof, nl. deze tussen de massacommunicatiemogelijkheden van Noord en Zuid. Deze problematiek is sinds zowat een decennium uitvoerig in de UNESCO aan de orde. Een aantal cijfers mogen volstaan: in 1975 werden in de geïndustrialiseerde landen 36,9 dagbladexemplaren gedrukt per 100 inwoners van tien jaar of ouder, in de Ontwikkelingslanden 4,2 exemplaren. Duizend inwoners van de geïndustrialiseerde landen hadden de beschikking over 696 radio- en 301 televisietoestellen, tegenover 83 radio- en 22 televisietoestellen voor duizend inwoners van ontwikkelingslanden.¹⁵⁾ De vier Westerse wereldnieuwsagentschappen verzorgden ruim 80% van alle berichten die over de planeet werden verspreid. Slechts 20% tot 30% van die informatie betroffen de ontwikkelingslanden. In Afrika waren slechts 4% van de korrespondenten van die agentschappen werkzaam te

genover 34% in Noord-Amerika.¹⁶⁾ Voor de behandeling van de overige kloven zal het Lasswell-model gehanteerd worden. Daarbij zal ietwat uitvoeriger worden uitgeweid over die kloven die in de andere bijdragen niet expliciet worden besproken.

De communicator-kloven

Binnen het element "communicator" is het aantal kloven legio en belangrijk. Het beeld dat bij het "grote publiek" leeft van bijvoorbeeld de journalist, verschilt in aanzienlijke mate van de realiteit. In het zondagse bijvoegsel van *Le Monde* van 31 januari 1982 en dat gewijd was aan het "beroep journalist" schreef Claude Durieux: "De teletekst en de elektronische journalistiek zullen, van nu tot het jaar 2000, een nieuwe soort van informatoren doen ontstaan, welke zeer sterk afwijkt van het traditionele beeld dat de film van de journalistiek heeft opgehangen. Is hij inderdaad op het grote scherm, niet de onvermoeibare reiziger, bekend in alle vlieghavens ter wereld en met een reputatie van "bon vivant", van stevig whisky-drinker en van verleider van vrouwtjes? Dit stereotiep is ten onrechte ontleend aan de categorie van de "grands reporters" die aan het uitsterven is, tenzij dan bij de televisie en in sommige grote foto-agentschappen, en is altijd het zichtbare gedeelte geweest van de ijsberg. (. . .). De meerderheid van de zestien-duizend actieve Franse journalisten (. . .) brengt zijn tijd door met bescheiden en minder avontuurlijke activiteiten".¹⁷⁾

Even aanzienlijk, zonet nóg groter, is de afstand tussen de "ideale" en de reële journalist. Volgens de representatieve Westduitse beroepsorganisatie D.J.V. in 1966, is de journalistiek een vrij beroep, waarvan de essentie bestaat in de "specifieke journalistieke begaafdheid". Deze begaafdheid bestaat uit: ". . . een grondige en veelzijdige algemene ontwikkeling, levenservaring, karaktervastheid, openheid van geest, . . . de gave om zich in vele situaties in te leven en om exact waar te

nemen, zich een juist oordeel kunnen vormen, de moed om een eigen mening te formuleren, niet aflatende lichamelijke en intellectuele beschikbaarheid evenals, voornamelijk, de begaafdheid om zich op een algemeen begrijpelijke en aanschouwelijke wijze in een korrekte taal uit te drukken".¹⁸⁾ Terecht heeft Schmolke geïroniseerd, dat in deze opsomming "alleen nog de dagelijkse goede daad ontbreekt".¹⁹⁾

Nog lyrischer klinkt de beschrijving van de "publizistische Persönlichkeit" door Dovifat in 1968. Volgens deze auteur wordt men tot de journalistieke, zoals tot de religieuze staat geroepen. Dit geroepen worden beseft de publicist na een belevenis, een ervaring: "De jonge 'Publizist' wordt aangegrepen door iets wat men een soort van 'geroepen worden' kan noemen (. . .). Uit zijn geroepen worden groeit dan, sterk uitgedrukt: een zending (. . .). Meestal was de aanleiding daartoe een belevenis, een ervaring (. . .). Men is gerechtigd om, in dit verband, van een 'paulijns punt' te spreken". Dovifat refereert dan naar de H. Augustinus die, na het beveluisteren van een preek van de H. Ambrosius, "tot een prediker van Christus werd".²⁰⁾

Dit opgesmukte en voluntaristische proza steekt scherp af tegen het beeld dat het onderzoek m.b.t. de Westerse dagbladjournalist aan het licht brengt. Deze is meestal een man en afkomstig uit de kringen die rondom de sociale middenlaag zijn gesitueerd. Een goed deel onder hen heeft zijn middelbare of hogere studies niet voleindigd en beschouwt zich als onvoldoende betaald.²¹⁾ Meer en meer journalisten beseffen dat ze weddetrekkenden zijn en dus werknemers.²²⁾ De evolutie van nog ambachtelijke naar meer industriële arbeidsomstandigheden en -methodes leidt bij velen onder hen tot een aanzienlijke onzekerheid.²³⁾

In de Bondsrepubliek is vastgesteld dat – van alle elites – die van de massamedia (welke bestaat uit de krantenuitgevers, de topbestuurders van de omroepen en de bekleeders van journalistieke

beleidsposities in kranten en omroepen) de meest homogene subcultuur bezit. Dit betekent echter niet dat de rolopvattingen en professionele waarden binnen de media-elite identiek zouden zijn.²⁴) Reeds in 1966 maakte Alex Edelstein een onderscheid tussen twee "ideaaltypes" van "publishers" en "editors": "One was completely oriented into the business community and has internalized *elite* norms. This group of editors and publishers had completely lost, or had never acquired, journalistic ideology. The other 'ideal type' strongly asserted *journalistic* norms, emphasizing the leadership and watchdog role, and perceived itself to be in conflict with the norms of the larger community".²⁵)

Zowat tien jaar geleden heeft de massacommunicatiesocioloog J. Tunstall aangetoond, dat de reporters van de Britse nationale media – en trouwens vrijwel alle journalisten – geconfronteerd worden met de eisen van drie niet altijd gemakkelijk te verzoenen rollen: vooreerst deze van "employee" t.a.v. de organisatie die hen tewerkstelt; vervolgens die van "newsgatherer" die hen vooral in contact brengt met hun informatoren en tenslotte die van "competitor colleague", die hun relaties betreft met hun collegae en t.a.v. de professie en haar normen, waarden, enz.²⁶)

Tunstalls analyse heeft de heuristische vruchtbaarheid van dit paradigma aangetoond, maar toch vond hij vrijwel geen navolging. De overgrote meerderheid van de sindsdien gepubliceerde theoretische en empirische geschriften m.b.t. de professionalisering, de profielen en de rolopvattingen van journalisten vertrekken van het al of niet dichotomisch geformuleerde onderscheid tussen (eerder) actieve en (eerder) passieve rolopvattingen. Zo stellen M. Janowitz "gatekeeper" en "advocate"-²⁷) en Lippert "Erzieher"- en "Kontrollleur"-rolopvattingen²⁸) tegenover elkaar.

In het begin van de jaren zeventig probeerden Johnstone e.a.²⁹) met de

voorgaande dichotomische ideaaltypes sterk verwante rolopvattingen empirisch te operationaliseren. Zij ondernamen een onderzoek bij een representatieve steekproef van 1.313 Amerikaanse journalisten. De auteurs redigeerden twee van elkaar erg verschillende rolopvattingen en gingen na hoeveel en welke soort U.S.A.-journalisten zich met elk van deze rolopvattingen identificeerden.

De "neutrale" rolopvatting werd door de auteurs als volgt beschreven: "the news media function as an impartial transmission link dispensing information to the public. In this 'neutral' image, news is seen to emerge naturally from the events and occurrences of the real world, and it is sufficient for the journalist to be a spectator of the ongoing social process and to transmit faithfully accurate communications about it. Responsible journalism can be achieved by means of objectivity, factual accuracy, and the verification of information. Objectivity and factual accuracy become ritualized as justifications for the truthvalue of the information which the reporter transmits. The newsman's relationship to information is thus one of detachment and neutrality, and his relationship to news sources is straightforward – sources simply provide the reporter with the news to be reported. In this image, the primary journalistic sins are sensationalism – overstatement of the natural reality of events, and bias – a violation of the observer's neutrality vis-à-vis information".²⁹)

Daartegenover staat dan het "participant press"-model: "... the news media are accorded a more challenging role in the surveillance of the environment and the interrelation of its parts. Although the nature of news once again resides in ongoing social process, the journalist must play a more active and, to some extent, creative part in the development of the newsworthy. In this image there is not so clear an expectation that newsworthy information will reveal itself naturally, as there is an assumption that the most significant news of the day will come to light only as a

result of the journalist's imposition of his point of view. Here the newsman has personal responsibility for the information he seeks to transmit, and his relationship to news sources is more circumscribed – sources provide leads but the reporter must sift through the real story. Whether one assumes that information is consciously withheld by news sources or is merely buried in the complexities of modern life, that which is most worth while journalistically is believed to emerge from the active efforts of the journalist. To be newsworthy, information must be reported in context, and it is the journalist's task to provide the background and interpretation necessary to give events meaning. In this sense, the primary journalistic value is relevance, and the cardinal sins, news suppression and superficiality. To further differentiate the active-passive dimension of the two journalistic 'styles', the neutral observer allows the control of content to be vested in the events observed, while the participant orientation sees the control as vested in the journalist himself".³⁰⁾

Om de omvang en de kenmerken na te gaan van de aanhangers van beide rol-opvattingen, formuleerden de auteurs acht "statements", waarvan ze vermoedden dat vier een "neutraal" en vier een "participatief" rol-opvatting tot uitdrukking brachten. De positieve correlatie binnen elk van deze beide groepen van "statements" en de negatieve correlatie tussen de beide groepen waren aanzienlijk. Wel bleek er van dichotomische rol-opvattingen geen sprake. De grote meerderheid van de respondenten streepte indicatoren van beide rollenbeelden aan.

Daarna onderzochten de auteurs welke specifieke kenmerken of eigenschappen de aanhangers van beide rol-opvattingen vertoonden. Ze confronteerden de rol-opvatting van de respondenten met een groot aantal variabelen. Indicatoren van een "participatief" rollenbeeld bleken: een hogere formele scolarisering (de belangrijkste van alle onderzochte variabelen); de lokalisering in

grote steden, grote media-organisaties en prestigemediën; een hoog inkomen; een intensief lidmaatschap van intrajournalistische verenigingen; een op het conflictgeoriënteerde opvatting over nieuwswaarde. De aanhangers van een "neutrale" rol-opvatting zijn daarentegen vooral gekenmerkt door: een geringe scolariteit; een opleiding in de redactie zelf; hogere leeftijd en anciënniteit in het beroep; de lokalisering in kleinere plaatsen en in minder omvangrijke en kwalitatief minder vooraanstaande media; een lager inkomen; het behoren tot organisaties van niet-journalisten; een min of meer op consensus afgestemde nieuwswaarde.

In de voorzichtige algemene besluiten, schrijven de auteurs dan ook: "... participant views of journalistic responsibility emerge out of one's experiences in higher education, and are subsequently reinforced by working in an urban environment and by one's associations with other journalists. (...) ... mental images of journalistic responsibility emerge as a function of on-the-job rather than academic training, of doing journalism in smaller places, and of longevity in the field. They would appear also to be reinforced by a journalist's formalities to the local social environment".³¹⁾

Vooraf op het einde van de jaren zestig verscherpte in een aantal landen de tegenstelling tussen de verenigingen van journalisten en van uitgeverij. In Frankrijk en in de Bondsrepubliek en, later ook in Nederland, namen die meningsverschillen over de respectieve bevoegdheden van de uitgeverij- en de journalistenposities aanzienlijke vormen aan. De wonden die deze discussies hebben geslagen zijn blijkbaar nog niet genezen. De vooraanstaande Westduitse uitgever J. Binkowski bracht onlangs verslag uit over een enquête die bij 25 verenigings-leden van de internationale organisatie van de Westerse uitgeverij, de F.I.E.J., werd gehouden. Daarin werden de inspraak-eisen van de redacties een gevaar genoemd voor de persvrijheid.³²⁾

De boodschapskloven

In de empirische sociaalwetenschappelijke traditie werden/worden de massamediale boodschappen tot nog toe voornamelijk bestudeerd met behulp van de zgn. "content analysis". Aanvankelijk wendde men die hoofdzakelijk aan om, tijdens en onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog, in vijandige (Duitse) kranten en radio-uitzendingen bepaalde gegevens te ontdekken en van daaruit strategisch nuttige inducties en deducties te formuleren.³³⁾

Na de Tweede Wereldoorlog hanteerden vnl. Amerikaanse onderzoekers de "content analysis" om de min of meer aanzienlijke neutraliteit, c.q. partijdigheid op te sporen van kranten tijdens presidentiële en andere verkiezingscampagnes.³⁴⁾ Daarbij werd de aan de activiteiten en uitspraken van de diverse kandidaten bestede oppervlakte nogal kritiekloos als dé indicator bij uitstek van journalistieke "bias" aanvaard. Later werd/wordt, met name ook in West-Europa, de "objectiviteit" van de radio- en televisieberichtgeving bestudeerd. Koplopers terzake zijn Zweden en de Bondsrepubliek omdat daar, zoals in België, Italië, Oostenrijk enz. de "objectiviteit", van de berichtgeving door de omroepwet wordt opgelegd.³⁵⁾ Aangezien het begrip objectiviteit bij bepaling verwijst naar de weergave van werkelijkheid en ook omdat men ging inzien dat een "pure" werkelijkheid (dus een "werkelijkheid" die losstaat van een tijdelijke en ruimtelijke context) niet bestaat, veranderde het objectiviteitsonderzoek geleidelijk in een analyse van het werkelijkheidsgehalte van niet-fictionele en fictionele boodschappen. Vrijwel alle onderzoekers kwamen tot de vaststelling dat de overgrote meerderheid van de niet-fictionele en fictionele bijdragen in de massamedia vertekeningen en onnauwkeurigheden vertonen. Daardoor evolueerde de studie van het werkelijkheidsgehalte op haar beurt naar een analyse van de oorzaken, de mechanismen en de "wetmatigheden" van die vertekeningen, dus naar een onderzoek van de kloof tussen

de werkelijkheid en de weergave ervan. Op die manier kwam een soort fusie tot stand tussen de reeds in het begin van de jaren vijftig gestarte "gatekeeper"-traditie³⁶⁾ en het vertekeningsonderzoek. Aangezien de individuele gatekeeperstudies weinig inzicht bleken te bieden in de nieuwsselectie, moest men wel uitmonden in een "gatekeepings"-analyse. Vooral toen vragen gesteld werden over "how do events become news"³⁷⁾ en over hoe de nieuwsselectiecriteria ontstonden, evolueerden en worden overgeleverd.³⁸⁾ kwam een discussie op gang waarover ondermeer W. Schulz geschreven heeft.

Met heel andere methoden dan de "content analysis", nl. een soort combinatie van participerende observatie en niet-directieve vragensets leverden Amerikaanse geleerden eveneens zeer waardevolle bijdragen tot een betere kennis van het functioneren van selectie en bewerking van nieuwsberichten.³⁹⁾

De mediakloven

Toen de radio in de jaren twintig en de televisie een kwart eeuw later hun intrede deden, geloofden velen dat daarmee media ter beschikking kwamen met kwantitatief groter bereik en kwalitatief grotere persuasieve en informatieve potenties dan de geschreven pers. Een dergelijk vermoeden lag trouwens aan de basis van de beroemde Erie County-studie, die de overtuigingskracht wou vergelijken van radio en "printed page".⁴⁰⁾

Twee soorten nauwelijks of althans onvoldoende empirisch uitgeteste overwegingen worden aangevoerd om een "hiërarchie" tussen de media te onderstellen of te poneren. Sommige auteurs, onder wie McLuhan, stellen kwalitatief verschillende perceptiemodi van de audience voorop t.a.v. enerzijds de geschreven pers, en anderzijds de elektronische media, voornamelijk de televisie.⁴¹⁾

Anderen weer, onder wie Noelle-Neumann wellicht de meest bekende of

althans de meest omstreden is, kennen de televisie een sterkere overredingskracht toe, omdat deze meer mogelijkheden zou bieden dan de geschreven pers om de ontvangersselectiviteit te omzeilen. De noodzaak om de theorie over de "macht van de media" te herzien, zo schrijft ze: "... was connected above all with the innovation of television, which makes selective opinion-supporting perception more difficult than does the traditional print media. TV is also superior to print in its forcefulness and directness of picture and sound".⁴²⁾

Zoals aangestipt zijn beide diagnoses of stellingen vooralsnog onvoldoende empirisch getoetst. Het lijkt bovendien zeer de vraag of de massacomunicatiestudie conceptueel en methodologisch voldoende gewapend is, om de McLuhan-hypothese uit te testen. Wellicht ook houdt Noelle-Neumann te weinig rekening met de zeer verschillende organisatiestructuren, in het Westen, tussen een min of meer groot aantal kranten in privé-bezit enerzijds, en één of twee meestal publiekrechtelijke televisie-instanties anderzijds.

De meeste beoefenaren van de massacomunicatiestudie, en ook vele bewindslieden, zijn, door hun opleiding en wellicht ook door hun interesse, tot op zeer grote hoogte onbevoegd in de technische en technologische communicatiematerialen. Daarom ook zijn ze vaak verbaasd zonet vrij onwennig en onvoorbereid wanneer ze geconfronteerd worden met de communicatiepolitieke, juridische, ethische en sociologische implicaties en dimensies van technische innovaties zoals satellietencommunicatie, databanken waarin gegevens kunnen worden opgeslagen die op de privé-sfeer betrekking hebben, de invoering van de zgn. "nieuwe technieken" in dagbladbedrijven, enz. Er bestaat een echte "cultural lag" tussen de uitvinding en de invoering van die innovaties en het nadenken over de gevolgen en de maatschappelijke organisatie ervan.

De audience-kloven

De "knowledge gap"-hypothese lijkt vooral een originele combinatie te zijn van twee reeds in 1970 bekende "verworvenheden" van ons vak: *vooreerst* de selectieve blootstelling, waarneming en herinnering; *ten tweede* de grote ongelijkheden inzake media-bereikbaarheid, -beschikbaarheid en -gebruik. Met name in de U.S.A. was in 1970 reeds heel wat onderzoek gepleegd waaruit de belabberde situatie bleek van de voornamelijk zwarte "stadsarmen" (zgn. "urban poors").

Er bestaan aanzienlijke verschillen tussen de "de facto selectivity"⁴³⁾ van individuen en audiencesegmenten t.a.v. de diverse media en categorieën van mediabijdragen (b.v. informatie, toneel, film, sport, enz.). De voorkeur voor de media en voor soorten van bijdragen evolueert naar gelang van de leeftijd, het geslacht, de socio-economische status en de genoten opleiding, de woonplaats en nog vele andere factoren. Van al deze variabelen blijken de socio-economische status en de opleiding – welke zeer sterk met elkaar correleren – de meest significante te zijn. Dit wordt aangetoond in onderzoeken uit diverse landen en op verschillende tijdstippen. Maar ook de leeftijd speelt een niet onbelangrijke rol, zoals Schramm e.a. in 1958 vaststelden bij 754 schoolkinderen in Los Angeles.⁴⁴⁾ Twaalf jaar later schreef dezelfde Wilbur Schramm dat het overwicht van de televisie sinds 1958 wellicht nog was toegenomen. In voornoemd jaar keken kinderen van 9 à 10 jaar 20 uur televisie per week; in januari 1965 schatte Nielsen dat kinderen van 2 tot 5 jaar bijna vier uur per dag voor het scherm doorbrachten.⁴⁵⁾ Tussen het tiende en het twintigste jaar ondergaan de mediagewoonten een min of meer drastische wijziging. Er komt een meer evenwichtige (of minder onevenwichtige) spreiding over de diverse media en, onder invloed van de school en de "peer groups", een verruiming van de belangstelling.⁴⁶⁾

Op een ander vlak hebben onderzoe-

kers kloven ontdekt, en/of min of meer terecht "hineininterpretiert" tussen "opinion leaders" en "niet-leaders". Vanuit een niet erg ruime empirische basis hebben Lazarsfeld e.a. reeds in 1944 afgeleid dat "opinion leaders" zich, tijdens de presidentiële verkiezingscampagne van 1940, langer en vaker blootstelden aan pers- en radio-bijdragen m.b.t. de campagne dan niet-leaders. Andere auteurs hebben later gevonden, dat "opinion leaders" niet zozeer sneller op de hoogte zijn van nieuwsberichten, dan wel meer duidingsbijdragen lezen, beluisteren en bekijken, en dat "they get more out".⁴⁷⁾ Ook de diffusie-onderzoekers hebben een vertikale indeling geformuleerd van respondenten naar gelang van hun adoptiebereidheid t.a.v. innovaties. Ze maken een onderscheid tussen innovatoren, vroege adoptanten, vroege meerderheid, late meerderheid en achterblijvers.⁴⁸⁾ Tot nog toe werden deze categorieën nog niet toegepast op de respondenten, ontvangers van nieuwsberichten.

Volledigheidshalve dient nog aangegeven te worden, dat de in normale dagelijkse situaties vastgestelde "de facto selectiviteit" van de diverse audience-segmenten wegvalt in duidelijke crisissituaties, zoals bijvoorbeeld de moord op president John Kennedy.⁴⁹⁾

De effecten-kloven

In geen enkel domein van de massacommunicatiestudie is de "filosofische", terminologische, conceptuele en methodologische verwarring zó groot, als in het door velen en voornamelijk ook door bewindslieden essentieel geachte domein van de effecten. De cruciale vóórwetenschappelijke en wetenschappelijke controversie betreft de "macht" of de "onmacht" van de media om mensen te overtuigen, c.q. te manipuleren. De antwoorden die de vóórwetenschappelijke observatie, de theorievorming en het empirisch onderzoek op deze vraag bieden, zijn erg tegenstrijdig. De resultaten van de studies van effecten op korte termijn verschillen van

die van onderzoeken naar effecten op lange termijn; laboratoriumexperimenten zoals die van Hovland leveren andere resultaten op dan veldonderzoeken zoals die van Lazarsfeld;⁵⁰⁾ naar gelang van een horizontale of een verticale visie op de verhouding tussen communicatoren en ontvangers schrijft men de massamedia "slechts" een bevestigingseffect, of een kwasi-onbepaalde manipulatiepotentie toe.⁵¹⁾

De driehoekskloven: communicatoren, boodschappen, audiences

Een groot aantal auteurs zowel van theoretische beschouwingen als van empirische onderzoeken hebben de aandacht gevestigd op kloven die bestaan tussen de communicatoren en hun audiences, tussen de (bedoelingen van de) boodschappen en de (verwachtingen van de) ontvangers, en/of op een combinatie van de drie voornoemde kloven.

Eerder "linkse" auteurs betogen dat er tussen de communicatoren en de audiences en tussen de communicatoren en de boodschappen een bewuste of immanente aliënering is gegroeid of bewust geprovoceerd. Hans-Magnus Enzensberger, bijvoorbeeld, verwijst uitdrukkelijk naar een tekst van Berthold Brecht uit de dertiger jaren, waarin Brecht betreurt dat de radio als een éénrichtingsverspreidingsmiddel werd georganiseerd, hoewel er geen enkele technische hinderpaal voorhanden was om er een tweerichtingscommunicatiemiddel van te maken. Enzensberger ziet in deze communicatiepolitieke beslissing van alle regeringen, dus ook van de socialistische, een manipulatiestrategie met het oog op het behouden van de macht. Bovendien weerspiegelt de scheiding tussen communicatoren en ontvangers, volgens hem, de werkverdeling in de maatschappij.⁵²⁾

De empirische resultaten m.b.t. al deze materies laten de mogelijkheid open voor een groot aantal controversiële interpretaties, welke dan ook legio zijn. Eén van de meest recente en heftigste

controverses werd in de Bondsrepubliek door mevrouw Noelle-Neumann op gang gebracht. Zoals bekend, verklaart deze auteur de achtereenvolgende verkiezingsnederlagen van de CDU/CSU – van welke partijen zij de "publieke opinie"-raadgeefster is – onder verwijzing naar de kloof tussen de partijpolitieke sympathieën van de Westduitse televisiejournalisten enerzijds, en van de andere Westduitse kiesgerechtigden anderzijds. In diverse passages waarin ze het woord "Kluft" uitdrukkelijk gebruikt, betoogt ze: "Die Kluft zwischen den Ueberzeugungen der Bevölkerung und der Mehrheitsmeinung der Journalisten schien mir beunruhigend gross. Da waren etwa die ganz verschiedenen Vorstellungen, was dringlich sei, warum sich die Politiker kümmern müssten. Offenkundig beschäftigen die Bevölkerung andere Sorgen als die Journalisten, andere Ziele".⁵³⁾ En verder: "Die Vermutung, die Kluft zwischen Journalisten und Bevölkerung könnte teilweise zurückgehen auf verschiedene parteipolitische Orientierung, wird durch (. . .) Umfrageergebnisse bestätigt".⁵⁴⁾

Een dergelijke stelling kan echter slechts opgaan, wanneer de door de journalisten geproduceerde boodschappen de stempel zouden dragen van die partijpolitieke sympathieën (en uiteraard ook wanneer de bevolking zich daardoor zou laten beïnvloeden, maar dit is een andere vraag). De vraag rijst dus of, gesteld dat ze dit zouden nastreven, de journalisten over voldoende vrijheid en macht beschikken om hun opvattingen in hun boodschappen tot uitdrukking te brengen.

Uit onderzoeken over de "inmenging" van de uitgevers en over de redactionele beslissingsmechanismen in de geschreven pers blijkt ". . . dat de concrete vastlegging van de redactionele lijn en de dagelijkse redactionele beslissingen niet eenzijdig en uitsluitend door de eigenaren of hun vertegenwoordigers worden genomen en/of opgedrongen. Wie welke beslissingen neemt schijnt van het belang van de

beslissingen af te hangen en van krant tot krant te verschillen. In vele gevallen blijken niet één of twee hiërarchisch geplaatsten eigenmachtig en alleen op te treden; een groot aantal beslissingen wordt collegiaal genomen en er schijnt vaak een aanzienlijke consensus voorhanden te zijn".⁵⁵⁾

Soortgelijk onderzoek in omroep-, en voornamelijk dan in televisieredacties is niet voorhanden. Vergelijkende Westduitse enquêtes brengen evenwel aan het licht: "Die grösste Freiheit bei der Verwirklichung der eigenen Ideen besteht offensichtlich bei den Tageszeitungen, die grössten Einschränkungen der journalistischen Freiheit finden sich dagegen beim Fernsehen. Der Hörfunk liegt zwischen den beiden Eckpunkten".⁵⁶⁾

Hoe vrijwel onbestaand deze "vrijheid" zijn kan, werd in het Frankrijk van Giscard d'Estaing door Roland Cayrol vastgesteld. Hij ondervroeg een honderdtal in Parijs werkzame radio- en televisiejournalisten. Zowat twee derden tot drie vierden van deze respondenten verklaarden voor de linkse partijen (overwegend de "Parti Socialiste") te opteren. Toch werkten deze redacteurs voor de door de rechtse partijen gecontroleerde staatsmedia of voor zgn. perifere radiostations, die in het bezit zijn van het grootkapitaal en de Franse staat. Voor beide groepen van omroepen creëerden deze "linkse" journalisten nieuwsuitzendingen, die door de linkse partijen sterk werden gekritiseerd.⁵⁷⁾

Regelmatig correleren "gatekeeping" en "agenda setting" door de communicatoren gebrekkig met de verwachtingen van de audiences. Dergelijke "kloven" kunnen aan diverse oorzaken te wijten zijn, o.m. ideologische. In de U.S.A. is een paar jaar geleden gebleken dat vooral politiek-behoudsgezinde segmenten van de audience min of meer erg geïrriteerd worden door een aanzienlijke dosis negatieve berichten.⁵⁸⁾

Een vaak voorkomende "kloof" tussen communicatoren, boodschappen en audiences is te wijten aan taalbarrières,

die b.v. van sociolinguïstische aard kunnen zijn.⁵⁹⁾

Experimenten met een meer "progressieve" nieuwsberichtgeving bijvoorbeeld het Finse waarbij Nordenstreng e.a. intens betrokken waren⁶⁰⁾—leggen dan ook de nadruk op de begrijpelijkheid van de boodschappen als een belangrijke factor voor de betere toegankelijkheid van de berichtgeving ten behoeve van minder bevoordeelde lagen van de audiences, en met het oog op een grotere democratisering van de maatschappij.

Kloven tussen de "gatekeeping" en de "agenda setting" door de communicatoren en tussen de begrijpelijkheid van de boodschappen voor sommige segmenten van de audiences zijn, slechts symptomen van een dieper liggende kloof, de gebrekkige kennis van de communicatoren m.b.t. hun ontvangers. De belangrijkste oorzaak van deze kloof spruit volgens Denis McQuail voort uit "uncertainty about the audience": het aantal en de diversiteit van de audiences is zó groot, dat de communicator geen beeld meer heeft en kan hebben van diegenen voor wie hij zijn bijdragen samenstelt.⁶¹⁾ Hij creëert dan ook een "anticipated audience", die veeleer op een representatief staal van ontvangers lijkt, dan op een referentiegroep, die vooral is samengesteld uit collegae en informatoren. Het door het empirisch onderzoek steeds weer vastgestelde feit, dat journalisten, in vergelijking met andere sociale geledingen, een zeer homogene subcultuur bezitten, bevordert waarschijnlijk de stereotiepe van hun audience-beeld.⁶²⁾

Tenslotte bevordert de toenemende

professionalisering van de journalisten hun "insulating"⁶⁴⁾ t.o.v. hun audiences. Professionals vertonen inderdaad de neiging om hun "klienten" als min of meer volslagen onbevoegd te beschouwen in de domeinen, waarin ze actief zijn en met betrekking waartoe ze zichzelf als uitsluitend competent plegen te verklaren.

Besluit en bedenking

Tot daar een evenzeer onvolledige als niet-originele catalogoog van mijn communicatiekloven. Sommige van die kloven kunnen allicht worden verminderd. Toch moet men zich hoeden voor een overmatig optimisme.

Vooreerst weerspiegelen communicatiekloven vaak veel ruimer socio-economische ongelijkheden, die door de massacommunicatie alleen niet gedicht kunnen worden. Discriminaties inzake toegang tot de massacommunicatie als communicator en als ontvanger worstelen in maatschappelijke ongelijkheden inzake herkomst, opleiding, macht, enz. Vervolgens zal de huidige economische crisissituatie, met de inkrimping van de financiële middelen om via onderwijs en cultuurspreiding aan de discriminaties te dokteren, de kloven allicht nog doen toenemen.

Tenslotte rijst de beangstigende vraag of diegenen, die aan de bevoorrechte zijde van de kloof staan, wel degelijk de wil en het altruïsme bezitten om de kloven te bestrijden en dus een segment van hun voorrechten met anderen te delen, laat staan een stuk ervan te verliezen.

NOTEN

1. Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, Deel I, 's-Gravenhage, Nijhoff, 1976.
2. Tichenor, P. en Donohue, G. en Olien, C., *Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge*, in *The Public Opinion Quarterly*, vol. 34, 1970, blz. 159-170.
3. *Op.cit.*, blz. 159-160.
4. *Op.cit.*, blz. 160. Cursief in de tekst.
5. Kempers, F., *Selectiviteit in de massacommunicatiestudie*, in Daudt, H. e.a. (eds.), *Selectiviteit in de massacommunicatiestudie*, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1971, blz. 11-24.
6. *Op.cit.*, blz. 17. Cursief in de tekst.
7. Lang, K., *The Critical Functions of Empirical Research: Observations on German-American Influences*, in Wilhoit, G.C. en De Bock, H. (eds.), *Mass Communication Review Yearbook*, vol. 1, Beverly Hills-Londen, Sage, 1980, blz. 45-48.

8. Eberhard, F., *Thesen zur Publizistikwissenschaft*, in *Publizistik*, Jrg. 6, 1961, blz. 265.
9. *Op.cit.*,
10. Dovifat, E., *Ergebnisse der Publizistikwissenschaft*, in *Publizistik*, Jrg. 7, 1962, blz. 80. Cursief in de tekst.
11. Silbermann, A., *Schwächen und Marotten der Massenmedienforschung*, in xx, *Publics et techniques de la diffusion collective. Etudes offertes à Roger Clause*, Brussel, U.L.B., 1971, blz. 57-58.
12. Cf. Wettig, G., *Der Kampf um die freie Nachricht*, Zürich, Interform, 1977.
13. xx, *Lénine et la presse*, Moskou, z.d., blz. 282.
14. Kressley, K., *East-West Communication in Europe. The Television News*, in *Communication Research*, vol. 1, 1978, blz. 71-86.
15. Ahcene-Djabballah, B., *Aspects du nouvel ordre international de l'information. Etude et documents*, Algiers, Office des Publications Universitaires, 1980.
16. *Op.cit.*, blz. 20.
17. Durieux, C., *Profession: journaliste*, in *Le Monde Dimanche* 31 januari 1982, blz. XI.
18. Overgenomen uit Boone, L., *De journalist in de massacommunicatiestudie*, in xx, *Wetenschap en journalistiek. Liber Amicorum Prof. Dr. A. Breyne*, Leuven, K.U. Leuven, 1980, blz. 20-21.
19. Schmolke, M., *Die deutschen Journalisten der Nachkriegszeit in der Selbstdarstellung ihrer Standespresse*, in Dröge, F., e.a., *Publizisten zwischen Institutionen und Gewissheit*, Assen, Van Gorcum, 1970, blz. 41-61.
20. Dovifat, E., *Handbuch der Publizistik. I. Allgemeine Publizistik*, Berlin, De Gruyter, 1968, blz. 40-53.
21. Overgenomen uit Boone, L., *op.cit.*, blz. 24.
22. Prott, J., *Journalisten und Bewusstsein*, Frankfurt/Main-Keulen, Europäische Verlagsanstalt, 1976.
23. Weischenberg, S., *Zwischen Taylorisierung und professionelle Orientierung. Perspektiven künftigen Kommunikationshandelns, in Rundfunk und Fernsehen*, Jrg. 29, 1981, blz. 151-167.
24. Hoffmann-Lange, U. en Schönbach, K., *Geschlossene Gesellschaft, Berufliche Mobilität und politisches Bewusstsein der Mediennelite*, in Kepplinger, H.M., (ed.), *Angepasste Aussenseiten. Was Journalisten denken und wie sie arbeiten*, Freiburg-München, Alber, 1979, blz. 49-75.
25. Edelstein, A., *Perspectives in Mass Communication*, Kopenhagen, Harcks, 1966, blz. 64 (cursief in de tekst).
26. Tunstall, J., *Journalists at Work*, Londen, Constable, 1971.
27. Janowitz, M., *Professional Models in Journalism: the Gatekeeper and the Advocate*, in *Journalism Quarterly*, vol. 52, 1975, blz. 618-626.
28. Lippert, E., "Kontrollleur" und "Erzieher", in *Publizistik* vol. 19/20, 1974-1975, blz. 420-430.
29. Johnstone, W. en Slawski, E. en Bowman, W., *The Professional Values of American Newsmen*, in *The Public Opinion Quarterly*, vol. 36, 1972, blz. 522-540.
30. *Op.cit.*, blz. 523-524.
31. *Op.cit.*, blz. 539-540.
32. Binkowski, J., *Gefahren für die Pressefreiheit*, in *Publizistik*, Jrg. 24, 1979, blz. 209-212.
33. George, A., *Propaganda Analysis*, Evanston, Row en Peterson, 1959.
34. Een overzicht van deze studies tot ongeveer 1973 vindt men bij Van der Biesen, W., *De verkiezingspropaganda in de democratische maatschappij*, Leuven, Centrum voor Communicatiewetenschappen van de K.U. Leuven, 1973.
35. Cfr. in dit verband Saxer, U., (ed.), *Fernsehen: Stichwort Objektivität*, deel I van de "Schriftenreihe des Fernsehens der deutschen und rätomanischen Schweiz, z.pl., z.d.
- Westertahl, J., *Objectivity is measurable*, in *E.B.U. Review*, nr. 121B, 1970, blz. 13-17.
- Rosengren, K.E., *Vertekening van het nieuws: methoden en begrippen*, in *Masscommunicatie*, Jrg. 6, nr. 2, 1978, blz. 37-47.
36. Een overzicht van de gatekeeperstudies vindt men bij Stappers, J.G., *Selectiviteit van de communicator. Enkele kanttekeningen bij de onderzoekstraditie rond de "gatekeeper"*, in Daudt, H. e.a. (eds.), *op.cit.*, blz. 36-43.
- Robinson, G., *Fünfundzwanzig Jahre Gatekeeper Forschung. Eine kritische Rückschau und Bewertung*, in Aufermann, H. e.a. (Eds.), *Gesellschaftliche Kommunikation und Information*, Frankfurt/Main, Fischer, 1973, Band I, blz. 344-355. – Boone, L. en Winkin, Y., *Le "gatekeeper" et la sélection des nouvelles*, in *Cahiers JEB*, 1979/1, Brussel, blz. 103-123.
37. Cfr. Galtung, J. en Ruge, M.H., *The Structure of Foreign News*, in Tunstall, J. (ed.), *Media Sociology*, Londen, Constable, 1970, blz. 259-298.
38. Peltola, P., *News Transmission: Past and Present*, in Nordenstreng, K. (ed.), *Informatical Mass Communication*, Helsinki, Tammi, 1973, blz. 105-120.
39. Cfr. o.a. Gans, H., *Deciding What's News. A Study of the CBS Evening News, NBC Night News, Newsweek and Time*, New York, Basic Books, 1980.
- Tuchman, G., *Making News. A Study in the Construction of Reality*, New York, Macmillan, 1978.
40. Lazarsfeld, P. en Berelson, B. en Gaudet, H., *The People's Choice*, New York-Londen, Columbia University Press, 1944.
41. Mc Luhan, M., *Understanding Media*, New York, McGraw-Hill, 1964.
42. Noelle-Neumann, E., *Mass Media and Social Change in Developed Societies*, in Wilhoit, G.C. en De Bock, H., (eds.), *op.cit.*, blz. 658.
43. De term "de facto selectivity" is ontleend aan Sears, D. en Freedman, J., *Selective Exposure to Information*, in *The Public Opinion Quarterly*, vol. 31, 1967, blz. 132-151.
44. Schramm, W. en Lyle, J. en Parker, E., *Patterns of Children's Reading of Newspapers*, in *Journalism Quarterly*, vol. 37, 1960, blz. 35-40.
45. Schramm, W., *The Mass Media in the North American Life Cycle*, in xx, *Publics et Techniques de la diffusion collective*, *op.cit.*, blz. 382.

46. *Ibidem*.
47. Boone, L., *Massamedia en interpersonale communicatie*, Leuven, Acco, 1971.
48. Rogers, E. en Shoemaker, F., *Communication of Innovations*, New York, Free Press, 1972.
49. Schramm, W., *Communication in Crisis*, in Greenberg, B. en Parker, E. (eds.), *The Kennedy Assasination and the American Public. Social Communication in Crisis*, Stanford University Press, 1965, blz. 1-25.
50. Hovland, C.I., *Reconciling Conflicting Results Derived from Experimental Surveys Studies of Attitude Change*, in Schramm, W. en Roberts, D.F., (eds.) *The Process and Effects of Mass Communication*, Urbana-Chicago-Londen, Illinois University Press, 1971, blz. 495-515.
51. Katz, E., *On Conceptualizing Media Effects*, in xx, *25 Jaar Televisie in Vlaanderen*, Leuven, 1978, blz. 27-51.
52. Naschold, F., *Kommunikationstheorie*, in Aufermann, J., en Bohrmann, H. en Sulzer, R. (eds.), *Gesellschaftliche Kommunikation und Information*, Band I, Frankfurt/Main, Fischer, blz. 11-48.
52. Enzensberger, H.M., *Bewusstseinsindustrie*, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1973⁶.
53. Noelle-Neumann, E., *Die Entfremdung. Brief an die Zeitschrift "Journalist"*, in Kepplinger, H.M. (ed. *op.cit.*), blz. 261.
54. *Op.cit.*, blz. 267.
55. Boone, L., *Krantenpluralisme en informatiebeleid*, Leuven, CeCoWe, K.U. Leuven, 1978, blz. 112.
56. Kepplinger, H.M., *Angepasste Aussenseiter. Ergebnisse und Interpretationen der Kommunikatorforschung*, in Kepplinger, H.M. (ed.), *op.cit.*, blz. 20.
57. Cayrol, R., *A la recherche des journalistes de radio-télévision*, in *Etudes de Radio-Télévision*, nr. 24. *L'Information* Brussel, RTB, 1977, blz. 95-113.
58. Pierce, J.C., *Party Ideology and Public Evaluations of the Power of Television Newspeople*, in *Journalism Quarterly*, vol. 54, 1977, blz. 307-312 en 361.
59. Cfr. Wunderlich, D., *Studien zur Sprechtheorie*, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1976, blz. 373-377. Steller dankt Dr. L. Van Poecke voor oriëntering in deze literatuur.
60. Cfr. Nordenstreng, K., (ed.), *op.cit.*
61. McQuail, D., *Uncertainty about the audience and the organisation of mass communication*, in Halmos, P., (ed.), *The sociology of mass communicators*, in *Sociological Review Monographs*, nr. 13, 1969.
62. McQuail, D., *Review of Sociological Writing on the Press*, Londen, Her Majesty's Stationery Office, 1976.
63. *Op.cit.*

Boekbesprekingen

J.J.C. Kabel, UITINGSVRIJHEID EN ABSOLUTE BEPERKINGEN OP HANDELSRECLAME, Kluwer, Deventer, 1981, ISBN 90.2681.232.9, 183 pag., Prijs f 45,—

In dit boek staat de vraag centraal welke absolute beperkingen op handelsreclame naar Nederlands recht mogelijk zijn. Onder absolute beperkingen verstaat de auteur beperkingen los van de vormgeving, aankleding en opstelling van de concrete reclameboodschap, kortweg handelsreclameverboden. Daarbij onderscheidt hij verboden gericht op de mogelijke zender van een reclameboodschap (adverteerdersverboden), verboden gericht op de inhoud van een reclameboodschap (enigszins verwarrend óók reclameverboden genoemd) en verboden gericht op de aard van het medium dat voor het doorgeven van een reclameboodschap kan worden gebruikt (mediaverboden).

Het onderwerp is actueel. Bij de thans bijna voltooide Grondwetsherziening is bepaald dat het grondwettelijk voorschrift over de vrijheid van meningsuiting (art. 1.7) niet van toepassing is op het maken van handelsreclame (art. 1.7 lid 4). Een juridische definitie van het begrip handelsreclame is daarom van belang.

Kabel reserveert voor de ontwikkeling van zo'n definitie niet minder dan een kwart van zijn boek. Dat lijkt op het eerste gezicht te veel van het goede, maar gezien de veelvormigheid en de complexiteit van het verschijnsel reclame is het dat toch niet. De auteur stelt zich op het uitgangspunt dat reclame moet worden beschouwd als een vorm van massacommunicatie en niet als een marketing-instrument. Hij bakt eerst het begrip reclame af ten opzichte van onder andere informatie, voorlichting en propaganda. Vervolgens wordt het begrip handelsreclame onderscheiden van ideële en particuliere reclame en van berichtgeving door een commerciële onderneming. De zogenaamde gratis publiciteit door derden laat de auteur wel onder het begrip handelsreclame vallen.

In het derde hoofdstuk wordt de vraag behandeld of handelsreclame onder de uitingsvrijheid valt. Weliswaar schijnt het al genoemde artikel 1.7 lid 4 van de nieuwe Grondwet die vraag afdoende te beantwoorden (in negatieve zin), maar de werkelijkheid is minder simpel. In de eerste plaats betekent lid 4 alleen dat men bij het maken van beperkingen op de reclamevrijheid niet gebonden is aan de strikte voorwaarden die gelden voor het beperken van de vrijheid van meningsuiting (geen censuur, inhoudelijke beperkingen alleen bij wet in formele zin). Lid 4 betekent niet dat het maken van reclame ongelimiteerd kan worden beperkt. Beperkingen moeten te rechtvaardigen zijn, zij moeten een rechtsgrond hebben.

In de tweede plaats is er naast de Grondwet ook nog het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens. Dit verdrag erkent in artikel 10 de vrijheid van meningsuiting. Die vrijheid omvat 'de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of door te geven, zonder inmenging van overheidswege en ongeacht grenzen'. De juridische literatuur is verdeeld over de vraag of uit deze zinsnede kan worden afgeleid, dat het maken van handelsreclame onder de vrijheid van meningsuiting valt. Daartegen pleit een historisch argument. Het verdrag (van 1950) is in de eerste plaats een reactie op nationaal-socialisme en fascisme, het poogt *ideële* vrijheden veilig te stellen. Vóór het laten vallen van handelsreclame onder het begrip inlichtingen van artikel 10 pleit het argument dat grondrechten zo ruim mogelijk behoren te worden geïnterpreteerd. Nu handelsreclame niet van de werkingsfeer van artikel 10 is uitgesloten, moet daaruit worden afgeleid dat het maken van handelsreclame ook onder de uitingsvrijheid valt.

Kabel lost dit probleem heel eenvoudig

op. Informatieve reclame valt wel onder het begrip 'inlichtingen' van artikel 10, niet-informatieve reclame niet. Informatieve reclame omvat die mededelingen welke naar geldend recht op misleiding kunnen worden getoetst. Dat is het geval als de reclameboodschap feiten bevat die objectief verifieerbaar zijn, die betrekking hebben op essentiële aankoopgegevens en die op een normaal publiek geloofwaardig overkomen. Deze oplossing ligt zeer voor de hand, maar is niettemin een vondst. Bij mijn weten heeft in de discussie over handelsreclame en artikel 10 van het Europees Verdrag niemand eerder dit ei van Columbus gezien.

In de hoofdstukken IV tot en met VI bespreekt de auteur achtereenvolgens de adverteerdersverboden, de reclameverboden en de mediaverboden. Daarbij staat voor hem steeds het belang van de ontvanger van de reclameboodschap, de consument dus, voorop. Een greep uit de conclusies:

- het verbod van reclame door advocaten is niet te rechtvaardigen;
- een reclameverbod mag alleen worden opgelegd tezamen met overheidsmaatregelen die de productie of distri-

butie van het aanbod aan banden leggen wegens de schadelijke aspecten die aan het gebruik van het aangeboden produkt verbonden zijn;

- onvoldoende grond voor een reclameverbod is het feit dat de overheid met behulp van de massamedia een zogenaamd ontmoedigend consumptiebeleid voert;
- een verbod van de STER-reclame wegens de nevenwerkingen die aan het medium van de ether zijn verbonden, is niet te rechtvaardigen;
- een verbod van telefonische reclame is, gezien de nevenwerkingen van het medium, niet ontoelaatbaar.

Kabel heeft een moeilijk en voor velen ondoorzichtig rechtsgebied toegankelijk weten te maken. Hij staat in beginsel positief tegenover het verschijnen handelsreclame, maar heeft een open oog voor de negatieve aspecten die aan diverse reclamevormen verbonden (kunnen) zijn. Met name voor juristen die zijn geïnteresseerd in het communicatie- en mediagebeuren van harte aanbevolen.

P.J. Boon

G. Andrén, H. Strands (eds.), MASS COMMUNICATIONS AND CULTURE, Akademi Litteratur, Stockholm, 1981, ISBN 91-7410-210-X. 110 pag.

Het betreft hier een reader uitgegeven naar aanleiding van een symposium over 'culture and communication'. Dit symposium was georganiseerd ter ere van de oprichting van het interdisciplinair 'Centre for Mass Communication Research' van de Universiteit van Stockholm. Het voornaamste doel van het symposium was het inventariseren van ideeën over inhoudskategorieën, technieken en manieren van begrijpen en verklaren van onderzoeksdata met betrekking tot de inhoud van massamediale cultuur.

Het symposium omvatte drie centrale onderwerpen, nl.: televisie als object van kultuuronderzoek, het Zweeds onderzoek naar cultuur en massakommun-

nikatie en de externe relevantie van kultuuronderzoek. Alhoewel het laatste onderwerp, – het politiek belang van kennis over de inhoud van het kollektief bewustzijn van een samenleving voor het begrijpen van wat deze bemiddelde materiële en economische realiteit betekent voor haar burgers, kortom de relatie theorie-praxis – uitermate belangwekkend is, wordt juist hieraan geen aandacht besteed in deze reader. Uit de overige bijdragen wordt het verder al snel duidelijk dat men zich niet al te veel aan de andere twee onderwerpen gebonden heeft geacht. Veel van de bijdragen gaan op theoretisch niveau in op de relatie cultuur-samenleving, de rol van de massamedia daarbij en de

verschillende benaderingen die te onderscheiden zijn om dit te onderzoeken. Konkreet onderzoek komt slechts marginaal aan bod en op televisie als object van onderzoek wordt slechts beperkt ingegaan. (In een aantal bijdragen wordt zelfs gepleit voor het afstand nemen van formeel massamedia-onderzoek. De communicatieve functies van informele massamedia-uitingen worden o.a. sterk benadrukt in: *On the Aura of Mass-reproduced theories*, van Lena Johansson) Een voorbeeld van zo'n theoretische verhandeling is die van Gunnar Andrén. Deze geeft een nogal abstrakt exposé over cultuur als de ziel van de samenleving. Op basis van een analogie met de psychologie en psychiatrie benadrukt hij dat er in onderzoek naar cultuur sprake zou moeten zijn van een normatieve en conceptuele analyse die antwoord geeft op de vraag van wat een gezonde ziel (cultuur) nu eigenlijk is. Daarnaast is empirisch onderzoek met betrekking tot feitelijke inhouden van culturen noodzakelijk, evenals theoretisch onderzoek naar de oorzaken en/of structuren die bepaalde vormen en inhouden binnen een bepaalde cultuur determineren van belang is. Uiteindelijk onderkent Andrén ook de noodzaak van praktijkgerichte voorstellen om "disorder in the collective mind" te voorkomen. Helaas werkt Andrén deze onderzoeksopzet slechts gedeeltelijk uit. Daar waar hij dit wel doet, is deze weinig helder. Alleen als hij de analogie ziel en cultuur laat vallen, wordt Andrén's betoog helder en concreet. Het betreft hier een verhandeling over Cultural Indicator onderzoek en de betekenis van dit type diachroon onderzoek voor het verkrijgen van inzicht in veranderingen, trends en constanten in de culturele sfeer.

In een bijdrage van Littunen wordt deze als "neo-empiricism" bestempelde benadering aan een kritische beschouwing onderworpen. Zijns inziens is een cultural indicator benadering weinig zinvol zolang het onduidelijk is wat men, vanuit een theoretisch oogpunt zou moeten meten. Daarnaast voorziet hij

een aantal theoretische en methodologische problemen m.b.t. internationale vergelijken op basis van een C.I. benadering. Het meten van culturele inhouden heeft slechts betekenis voor het beschrijven van een specifieke culturele sociaal-economisch gedefinieerde eenheid. Verder is het de vraag of het mogelijk is een meetinstrument op te stellen dat zowel interculturele verschillen, als ook historische verschillen betrouwbaar en valide registreert. Daarbij komt nog dat een bepaalde inhoud verschillende betekenissen kan hebben voor verschillende groepen of sociale klassen.

Verder kan zo'n meetinstrument weliswaar kwantitatieve verschillen indexeren, maar is deze ongevoelig voor kwalitatieve veranderingen. Kortom, "Diachronic measurement of a comprehensive list of cultural indicators becomes an a-historical atomized catalogue of isolated pieces of culture at a superficial appearance level" (p. 40). Littunen suggereert om onderzoek te concentreren rond een aantal fundamentele culturele waarden, de zgn. 'cultural modalities approach'. Helaas licht hij slechts theoretische noties toe en geeft geen aanzet tot concreet empirisch onderzoek.

Een van de meest leesbare en tevens origineelste bijdragen is die van Löffgren: "*Cultural Dominance and Everyday Life, an ethnological perspective on mass media research*". Löffgren begint met de konstatering dat onderzoek op gebied van de massamedia en cultuur afstand heeft genomen van de traditionele mechanische en al te simplistische benaderingen. Enerzijds komt daar voor in de plaats een benadering op micro niveau waar aandacht wordt besteed aan de wijze waarop massamedia boodschappen geïnterpreteerd, beïnvloed en getransformeerd worden door de ontvangers. Anderzijds doen zich op macro niveau, binnen de materialistische cultuurtheorie, nieuwe analysevormen van cultuurdominantie voor. Alvorens deze konstatering verder te onderbouwen, maakt Löffgren duidelijk

dat een ethnologische oriëntatie gekenmerkt wordt door een historische en kwalitatieve oriëntatie. Na een wat al te gewilde theoretische uiteenzetting over de betekenis van het begrip cultuur, illustreert hij het belang van Gramsci's opvattingen m.b.t. hegemonie voor het verklaren van bepaalde kulturele ontwikkelingen op basis van het Zweeds kultureel klimaat. Helaas weet Löffgren alleen ontwikkelingen op macro-niveau in dit voorbeeld te verwerken. De ontwikkelingen op micro-niveau, bijvoorbeeld de benadering van het Centre for Contemporary Culture Studies, wordt wat weggemoffeld.

In de reader komen verder aan de orde een stuk van Belson, "Some comments and suggestions for the study of the content of mass media output", waar deze wat al te evidente opmerkingen maakt over inhoudsanalyse. Prokop schetst in "Which approach to analyze media products?" een opmerkelijk alternatief voor inhoudsanalyse.

Een verhandeling van Fausing 'Fascination and experience', is van belang gezien zijn argumentatie met betrekking tot het belang die analyse van vormaspecten heeft voor het verkrijgen van inzichten in de fascinerende werking van televisie. De overige stukken

behandelen problemen rond onderzoek van kranten op verschillende tijdsmomenten en rond onderzoek van begrijpelijkheid van tv-nieuws. Het laatste artikel van het boek van de hand van Philip Tagg "The analysis of title music as a method of decoding implicit ideological message on television" lijkt heel veel belovend, maar is voor een a-muzikaal persoon als schrijver dezes niet begripbaar. De analyse vereist een grote dosis empathie.

De waarde van dit boek, evenals dat van Karl Eric Rosengren, *Advances in Content Analysis*, wordt bepaald door het feit dat het inzicht geeft in de ontwikkelingen op het gebied van massacommunicatie onderzoek in Scandinavië. In velerlei opzichten neemt men daar een vergelijkbare positie in als bij ons. Zo wordt men zowel beïnvloed door de Angelsaksische als Duitse onderzoekstraditie. Men heeft zowel oog voor theoretische, filosofische vraagstukken, maar ook voor empirisch onderzoek en poogt beide met elkaar te verbinden. Er bestaat echter één groot verschil. Internationaal treedt men in Scandinavië meer naar buiten; het boek geeft hier blijk van.

Harry Bouwman

G.P. Bakker, HET HELLENDE VLAK. Radio-omroep in nazi-greep, A.W. Sijthoff-Alphen aan den Rijn, VARA-Hilversum, 1981, ISBN 9021829444, 176 pag., Prijs f 19,50.

"Ik ben er van overtuigd, als straks de geschiedenis van de VARA over de afgelopen acht maanden zal worden geschreven, dat die bladzijden dan zeker niet tot de zwartste, maar veeleer tot de beste bladzijden van de arbeidersbeweging blijken te behoren. Ik hoop dat ik dat verslag zal mogen schrijven". Dit zei de secretaris van de VARA, Arie Pleyzier, op 19 maart 1941 tegen de ongeveer zestig leden van de Verenigingsraad, het hoogste gezagsorgaan binnen die omroep en daarom ook wel het VARA-parlement genoemd. Die bladzijden uit de geschiedenis van de socia-

listische omroep zijn echter zwart geworden; niet omdat Pleyzier niet zelf de geschiedenis van die acht bewogen bezettingsmaanden heeft geschreven, maar omdat de bestuurders van de VARA onvoldoende oog hadden voor de eisen die de sociaal-democratie aan hun handelen stelde. En de VARA was – overigens met de bladen van de Arbeiderspers – naar binnen en naar buiten de belangrijkste spreekbuis van deze maatschappelijk-politieke beweging. Vanaf het begin van de bezetting werd de omroep ingezet om de nationaal-socialistische belangen te

dienen, vooral via de gelijkgeschakelde radio-nieuwsdienst, waarvoor de vrijheid van meningsuiting opzij was gezet. Hoezeer had de VARA voor de oorlog niet op de bres gestaan voor het vrije woord in de ether, zoals dat toen heette, hoeveel malen had zij niet geprotesteerd tegen de overheidscommissie die toen alle teksten voor zij mochten worden uitgezonden censureerde? Steeds opnieuw had de VARA getracht een bres te slaan in de bekropen opvattingen over openbare orde en goede zeden die de censuurcommissie vanuit de christelijke grondslagen van onze natie huldigde en sauverde. En dan te bedenken dat die censuur van een andere orde was dan de censuur van de "Rundfunkbetreuungsstelle" die op de nationaal-socialistische principes gebaseerd en daarmee met de sociaal-democratische grondslag van de VARA onverenigbaar was.

Koos Vorrink, voorzitter van de SDAP, die evenals het bestuur van de VARA in juli 1940 door de NSB'er Rost van Tonningen was benaderd om het werk met de partij in de Nieuwe Orde voort te zetten, had tevergeefs getracht de VARA-top duidelijk te maken dat de beslissing tot doorgaan verraad betekende, verraad aan het democratisch socialisme. Vorrink had Rost gezegd dat de democratie een wezenlijk element van het socialisme vormde "en dat de zin van de westerse en christelijke beschaving de roeping van de mens tot vrijheid is". Zo niet de bestuurders van de VARA — uitgezonderd Jan Broeks — die (nog steeds) gebiologeerd waren door de strijd, de concurrentie, de afgunst die er vanaf het begin van ons omroepbestel tussen de omroeporganisaties heersten. De angst om hun plaats in het bestel — kennelijk onder welk regiem dan ook — te verliezen beheerste het beleid van elke omroep. Geen waarde of beginsel kon de omroeporganisaties doen besluiten de bezetter in zijn gelijkschakelingspolitiek een halt toe te roepen door de eigen organisatie op te heffen of te ontmantelen.

len. Acht maanden lang moesten de omroepen inleveren, terrein prijs geven, totdat de bezetter begin '41 via een Nederlandse stroman het vrijwel uitgeholde omroepbestel met de grond gelijk liet maken. In maart van dat jaar verrees naar Duits voorbeeld de "rijksradio-omroep" De Nederlandse Omroep. De geschiedenis van de VARA in bezettingstijd werd niet geschreven door de zo nauw betrokken omroepsecretaris Pleysier, maar door iemand die als ooggetuige de bewogen gebeurtenissen op de voet heeft kunnen volgen. Die ooggetuige is G.P. Bakker die van 1930 tot 1942 als assistent-redacteur bij de Radiogids van de VARA werkte. Toen dit blad werd opgeheven weigerde hij een functie bij het programmablade van de gelijkgeschakelde omroep. Vanaf de bevrijding tot zijn pensionering op 1 januari 1975 was hij hoofdredacteur van de Vara-gids. Bakker geeft in dit boek een overzicht van de gebeurtenissen die vanaf mei 1940 langzaam maar zeker tot de opheffing van de VARA leidden.

Het is een ooggetuigeverslag zonder moraliserende toon, zonder toetsing of veroordeling van het gedrag van hen die het omroepbestel stap voor stap dichtert bij het Duitse doel, de nazificatie van dit massamedium, brachten. Deze nuchtere, koele aanpak is te danken aan het feit dat Bakker niet op de afloop van het gelijkschakelingsproces vooruit loopt, maar de gebeurtenissen, het handelen, wikken en wegen van de VARA-bestuurders beschrijft vanuit het gezichtspunt van de tijdgenoot die nog niet weet waar de gebeurtenissen eindigen. De auteur vertoont geen neiging tot verontschuldiging, hij vraagt geen begrip; de lezer moet zelf maar oordelen. Daarmee heeft de schrijver welbewust het risico genomen dat die lezer met de zekerheid van vandaag wel gemakkelijk vlucht in morele maatstaven en taboes. Met deze benadering maakt Bakker waar wat hij in de inleiding van zijn boek zegt te pretenderen, namelijk omstandigheden, overwegingen en gebeurtenissen van toen zo goed mo-

gelijk weer te geven, het oordeel aan de lezer latend. Voor iemand die zijn hart en ziel aan de VARA heeft verpand valt dit erg te waarderen.

Een nadeel heeft deze benadering wel. Door de gebeurtenissen te reconstrueren is de auteur aan een diepere analyse van de achtergronden voorbij gegaan. De noodzaak daarvan wordt vooral gevoeld waar het gaat om de belangrijkste gebeurtenis in deze geschiedenis van de VARA, namelijk de

controverse in het bestuur over de vraag of onder Duitse leiding doorgaan kon en moest worden of niet.

Voorals Jan Broeksz heeft toen een duidelijk afwijkend standpunt ingenomen en is als bestuurslid afgetreden. Een poging tot verklaring zou hier niet alleen noodzakelijk zijn geweest, maar zou dit boek ook meer reliëf hebben gegeven.

Hans van den Heuvel

Gegevens omtrent de auteurs

Prof. Dr. J.H.J. van den Heuvel is buitengewoon hoogleraar in de geschiedenis van beleid en bestuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en werkzaam bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) te Den Haag.

Drs. C.P. Epskamp is antropoloog. De studie waarover dit artikel handelt, is verricht op instigatie van het Centrum voor de Studie van het Onderwijs in Ontwikkelingslanden (CESO) te Den Haag.

Prof. Dr. E.F. Einsiedel is verbonden aan de Syracuse University School of Public Communication (U.S.A.). Zij legt momenteel de laatste hand aan een monografie getiteld: 'Parental Influence on Media Use'.

Prof. Dr. L. Boone is gewoon hoogleraar in de communicatiewetenschap aan de Katholieke Universiteit te Leuven (België).